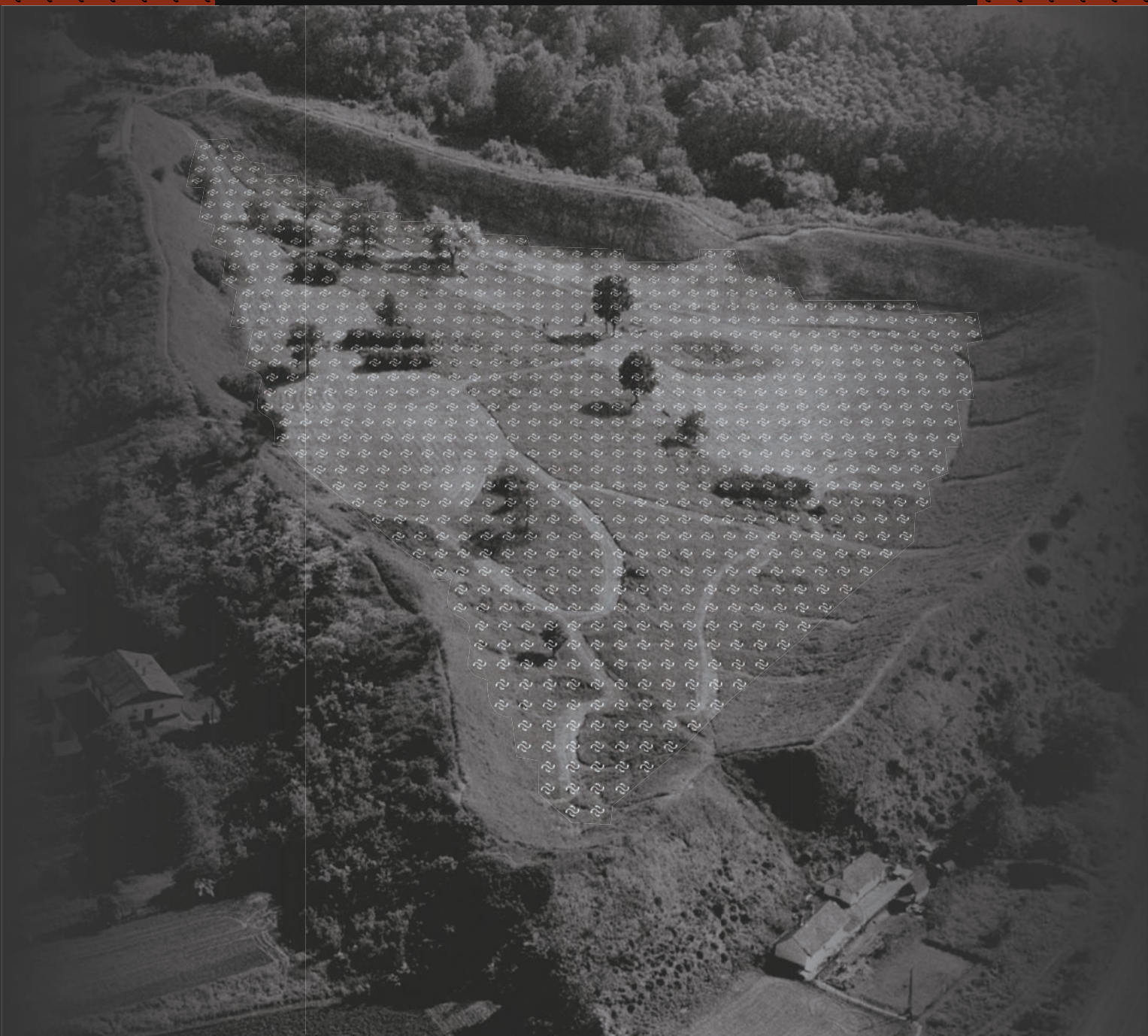

ERŐSSÉGÉNÉL FOGVA VÁRÉPÍTÉSRE VALÓ

Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére

ERŐSSÉGÉNÉL FOGVA VÁRÉPÍTÉSRE VALÓ

Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére

Szerkesztette:
JUAN CABELLO—C. TÓTH NORBERT

Nyíregyháza, 2011

A Jósza András Múzeum Kiadványai 68. sz.

A kötet elkészítését támogatták:

„Karakter 95” Építő és Szakipari Kft.	Mérték Építészeti Stúdió Kft.
Nyíregyháza	Budapest

N+DL System Kft.	Nóra 97 Kft.
Kótaj	Polgár

Kácsor Ferenc	Tiszántúli Református Egyházkerület
Eger	Debrecen

Út-Finis Kft.	Zombor és Társai Építőipari Kft.
Fót	Nyíregyháza

A borítót tervezte: Böhm Gergely (a Civertan Kft. fényképének felhasználásával)

A címadó idézet lelőhelye:

Anonymus: Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről
Hasonmás kiadásban megjelentette a Magyar Helikon Pais Dezső fordításában
Budapesten, 1975-ben, 21. fejezet (99. oldal)

ISBN 978-963-7220-75-3

ISSN 0133-8110

Kiadja a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága

Felelős kiadó: Bene János megyei múzeumigazgató

© Juan Cabello és C. Tóth Norbert

Példányszám: 1000

A kötet tördelését, nyomdai előkészítését Böhm Gergely,
a nyomdai munkálatokat a Grafit Nyomda „R” Kft. végezte.

Felelős vezető: Ördögh J. Gábor

Tartalomjegyzék

Németh Péter köszöntése

Tabula gratulatoria		9
SESZTÁK OSZKÁR	Tisztelgés Dr. Németh Péter nyugalmazott megyei múzeumigazgató tanítása és munkássága előtt	11
BENE JÁNOS	Együtt töltött évek	13
ÁGOSTON ISTVÁN	Ahogyan kezdődött	15
ANTALL ISTVÁN	Föld alatti költészet (Németh Péter mediális megmutatkozásai)	19
BACSKAI ISTVÁN	Kincs a lápban	23
Németh Péter szakirodalmi munkássága 2000–2010 (Összeállította: Riczu Éva)		29

Építészet

KOMJÁTHY ATTILA	Szabolcs (Gondolatok a Szűz Mária monostor helyreállításáról)	35
KISS JÓZSEF	Szabolcs, az ispánsági vár helyreállítása	41

Régészet

SCHOLTZ RÓBERT	Újabb szkíta kori lelet Nyíregyházáról	49
ISTVÁNOVITS ESZTER— ALMÁSSY KATALIN	Késő népvándorlás kori és/vagy Árpád-kori településnyomok Beregsurányból	57
KOVÁCS LÁSZLÓ	Észrevételek a 9–11. századi magyarság régészeti emlékeihez	77
SZATHMÁRY LÁSZLÓ	Hol vannak már azok az évek... Itt vannak velünk, tudásunkban, tapasztalatainkban	93
LŐRINCZY GÁBOR— TÓTH ANIKÓ	Előzetes jelentés a tiszalök-kövesteleki 11–12. századi temetőről	97
JAKAB ATTILA	A gúti kincslelet	105
	Függelék 1 (Tóth Csaba: A gúti kincslelet közelmúltban előkerült érméinek meghatározása)	114
	Függelék 2 (Kis-Varga Miklós: A gúti kincslelet ékszereinek elemi összetétele)	116
BÁLINT MARIANNA	Adatok Debrecen-Erdőspuszta középkori történetéhez (Leletmentés Debrecen-Fancsika középkori falutelepülés területén)	119

FÁBIÁN LÁSZLÓ— PINTYE GÁBOR— ULRICH ATTILA	Leletmentés Urán, a Vas-Hídi-legelőn (A Templomdomb kincse)	139
TORMA ISTVÁN	Grad/hrad, zamek/zamok és származékaik a Kárpát-medencei helynévadásban (Várak, várhelyek, települések)	163
FELD ISTVÁN	Várkutatás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében	187
Műemlékvédelem		
BALÁZSIK TAMÁS	Adatok a pálosok sopronbánfalvi templomának középkori történetéhez	209
BARTOS GYÖRGY— FÜLÖP ANDRÁS	Tiszaszentmárton gótikus temploma	219
JUAN CABELLO— SIMON ZOLTÁN	Tornyospálca középkori temploma	233
SZŰCS ZSUZSA	Akkor és most (Régi épületek Tiszavasváriban)	247
Művészettörténet		
LŐVEI PÁL	Újabb ismeretek a Sárkányrend emlékeiről	259
Történelem		
WEISZ BOGLÁRKA	Az Árpád-kori harmincadvám	267
NÓGRÁDY ÁRPÁD	A Sóvári Sósok 1285. évi hamis adománylevelei	279
ZSOLDOS ATTILA	III. András hat nádora	289
PITI FERENC	Két balkányi nemes az Anjou-kori Magyarországon: Fábián és László	301
RÁCZ GYÖRGY	Az első megyei papíroklevelek	307
E. KOVÁCS PÉTER	Mit evett Zsigmond 1414. június 27-én?	315
CSUKOVITS ENIKŐ	A halhatatlan Mátyás király itáliai emlékezete. (Matteo Bandello két 16. századi novellája)	339
HORVÁTH RICHÁRD	Szatmár és a Szapolyaiak	345
NEUMANN TIBOR	Győr és Eger között. Egy püspöki áthelyezés története	357

C. TÓTH NORBERT	Az egri püspöki szék betöltésének problémái 1520 és 1523 között Adatok az egri, szerémi és váci püspökök archontológiájához	367
TRINGLI ISTVÁN	Sátoraljaújhely egyházai a reformáció előtt	377
ULRICH ATTILA	Okkupált főnemesi uradalmak a Szepesi Kamara keleti peremvidékén (1670–1673)	397
BÁTHORI GÁBOR	A török–magyar viszony alakulása a XVI. században Közép-Európa hatalmi viszonyai 1568–1590 között	413
MOHÁCSI ENDRE	A Magyar Királyság területszerzési törekvései Erdélyben Báthory Gábor fejedelemsége alatt	417
PÁLL ISTVÁN	„De eo utrum...” Krimi? Talán folklór? Netán régészet? (Egy XVIII. századi törvényszéki irat talányai)	425
VOFKORI MÁRIA	Havasalja (Egy székely tájegység a 17–18. században)	429
Helytörténet		
BENE JÁNOS	Hadik-husár hagyományörzés Nyíregyházán a két világháború között	449
LAKATOS SAROLTA	Kállay Miklósné miniszterelnökné halála és a nyoma veszett családi vagyon „Vagyonvédelem” avagy eltulajdonítás?	455
D. RÁCZ MAGDOLNA	Akiről iskolát neveztek el Nyíregyházán. Sipkay Barna portréja (1927–1968)	463
Néprajz		
BODNÁR ZSUZSANNA	Stílus, forma, szépség, funkció (Üvegtárgyak a Sóstói Múzeumfalui időszi kiállításában)	467
BÓNA BERNADETT	Amiről az ajtók mesélnek	475
RATKÓ LUJZA	A tavaszi falujáró-kapuzó játékok	483
SZABÓ SAROLTA	A tehéntej szerepe a szatmári falvak hagyományos táplálkozásában	489
MOLNÁR SÁNDOR	Rákóczi-néphagyományok nyomában	497
CSERVENYÁK LÁSZLÓ	Népi anekdoták Szatmárból	501
Muzeológia		
MADÁR XIMENA	Hogy tovább éljen (Enteriőrkiállítás a szabolcsi Mudrány-kúriában)	505

Sátoraljaújhely egyházai a reformáció előtt*

Sátoraljaújhely, vagy ahogy a középkori források leggyakrabban nevezték, Újhely, 1748-tól 1950-ig Zemplén megye székhelye volt. Az évszázadokon át mezővárosnak számító település a Hegyalja északi részén fekszik. A várost 1261-ben alapította IV. Béla elsőszülött fia, István herceg, a későbbi ifjabb király, majd az V. István néven számon tartott uralkodó.¹ Az alapításról fennmaradt dokumentum az egyik legkorábbi magyar városi kiváltságlevél.² A helység 1261 előtti történetéről semmiféle írott forrás nem áll rendelkezésünkre. Anonymus, aki a 13. század elején írta meg a honfoglalás történetét, kétszer is megemlítette Sátorhalmát (*Saturholm*), ez alatt azonban a Sátor-hegyet, vagy az egész Sátor-hegycsoportot értette, ellenben a településről nem beszélt.³ Mindaddig nem került elő olyan értékelhető régészeti lelet, ami a város – vagy annak egy része – kora Árpád-kori lakottságát bizonyítaná. Az újhelyi alapítólevél még egy épülőfélben levő városról szól, ahol talán épp csak a telkeket mérték ki.⁴ Ennek ellenére nehezen képzelhető el, hogy ezen a jó közlekedési adottságokkal rendelkező helyen, a falvakkal sűrűn betelepült Bodroghöz közelében, ráadásul a kora-középkor földművelési és a hozzá szorosan kapcsoló települési viszonyai között korábban ne lett volna valamilyen település.⁵

A város egyházi intézményeinek története megérdemli a külön vizsgálatot. Plébániája az egri püspök joghatósága alól kivett plébánia volt, Újhely területén, illetve közvetlen közelében levő két kolostor, az ágostonos és a pálos rendház szerepe a város életében, továbbá egymástól eltérő sajátosságaik olyan kérdéseket vetnek fel, amelyek önmagukban is figyelmet érdemelnek, a kérdésekre adott válaszok azonban túlmutathatnak Sátoraljaújhely történetén.⁶

A Szent Imre plébánia

A város plébánosával először az újhelyi alapítólevélben találkozunk. A kiváltságlevél két, egymástól jól elkülöníthető részre oszlik: a vendégek vámmmentességéről intézkedő pontig a korai városprivilegiumok szokásos rendelkezéseit tartalmazza, azután azonban sajátosan újhelyi problémák következnek. Az első részben a sátorelői – azaz a sátoraljai – hospeseknek adott szabadságok túlnyomórészt az ispán joghatósága alól mentesítették a várost, a másodikban azonban a vár és a várnagy, valamint a város viszonyával foglalkoztak. A plébánosról mindkét részben szó esett. István herceg megengedte a városban élő vendégeknek, hogy azt válasszanak papnak, akit akarnak és akit közös akarattal arra méltónak tartanak. Ha veszély esetén a Sátor-

* A tanulmány az OTKA által támogatott „Magyarország városainak történeti atlasza” című (186544. sz) program keretében készült.

1 Árpád-kori új okmánytár I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874. (a továbbiakban: Wenzel) VIII. 5. (Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I–II. Ed.: Szentpétery Imre–Borsa Iván. Budapest 1923–1987. /a továbbiakban: RA/ 1780. sz.)

2 Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. In: *Uő*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp. 1981. 238.; Elenchus fontium historiae urbanae III/2. Ed. András Kubinyi. Bp. 1997. 52.

3 P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum, 15.c. Ed. Aemilius Jakubovich, Desiderius Pais. In: Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Bp. 1937. I. 55.

4 „Si qui vero super locis sibi traditis edificare nollent, infra annum dedimus auctoritatem eidem castellano nostro, quod illa loca ab illis auferat, et illis, qui edificare voluerint super illa, possit et debeat assignare.” – Wenzel VII. 6.

5 Valter Ilona: Régészeti adatok a Bodroghöz honfoglaláskori településtörténetéhez. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 3. (1963) 131–139.; Szűcs Jenő feltételezése szerint az uradalom Ronyáig terjedő része 1200 körül még „szűz terület” volt, amit csak a 13. és a 14. században telepítettek be. Szűcs Jenő: Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuradalom. Történelmi Szemle 35. (1993) (a továbbiakban: Szűcs: Sárospatak) 35.

6 ifj. Oláh István: Újhely legrégibb egyházai. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 25. (1927) 5–8., 39–41., 78–79.

hegyen levő királyi várba menekülnének – folytatta a kiváltságlevél –, a hivatalban lévő várnagy joghatósága alá kerülnek, aki királyi felhatalmazásból plébánosukkal együtt ítélkezik felettük. Ha a bíraskodás során a várnagy nem megfelelően járna el, akkor a plébános a király személyében tiltsa el ettől a várnagyot, a történetekről pedig a domonkosok és a ferencesek – akik a közeli Sárospatakon éltek – tegyenek tanúbizonyságot.⁷

A sátoraljaújhelyi kiváltságok nem sokkal éltek túl az Árpádokat. A városprivilegiumot egy másik, a város számára engedélyezett kiváltsággal együtt először Kun László erősítette meg 1284-ben, majd III. András 1291-ben.⁸ Több megerősítés nem maradt fenn, bizonyára nem is készült ilyen oklevél, márpedig a későbbi megerősítés ugyanolyan kelléke a városi szabadságoknak, mint a kiváltságok adományozása. A város mindig a pataki ispánság majd a pataki uradalom része volt, amit az Árpádok a saját kezükön tartottak. I. Károly király azonban rövid időre kétszer is eladományozta az uradalmat, igaz, gyorsan vissza is szerezte.⁹ Az Anjouk későbbi uralma alatt királyi vagy királynéi kézben volt az uradalom és a hozzá tartozó két város, Patak és Újhely, mindaddig, amíg Zsigmond király 1392-ben a Perényieknek nem adta. Attól kezdve – az 1777 és 1807 közti kamarai igazgatástól eltekintve – egészen 1848-ig nemesek, túlnyomórészt bárói, főnemesi családok birtokában voltak a pataki jószágok. I. Károly király sem uralma elején, sem az 1323-as nagy oklevél-megerősítéskor nem erősítette meg Újhely privilegiumait, így III. András király megerősítő oklevele a középkori jogfelfogás szerint hatályát veszítette, igaz, Kun László megerősítését elvileg elismerhették volna.¹⁰ Az uradalom és a város eladományozása után a privilegium értelmezhetetlenné vált, hiszen az abból indult ki, hogy a település királyi (hercegi) birtokban van. A herceg a város ügyeinek intézését részben magukra az ott élőkre bízta, részben pedig kiiktatta a város és az uralkodó földesúr közti tisztségviselőket, az ispánt és a várnagyot, így a várost közvetlenül királyi (hercegi) alárendeltségbe helyezte. Az Árpádok kihalása után az újhelyiek nem hivatkoztak e kiváltságokra, a kiváltságlevél pedig valamelyik földesuruk levéltárába vándorolt és a Rákóczi-iratokkal együtt 1711 után a kamarai levéltárba került.¹¹ Ha a város az egész középkor folyamán királyi kézen maradt volna is, önmagában az 1261-es városprivilegium akkor sem lett volna elég ahhoz, hogy Újhelyből szabad királyi város váljon, legfeljebb azoknak a sajátos helyzetű királyi városoknak a sorát gyarapította volna, melyeket újabban királyi szabad városoknak neveznek.¹²

7 „Preterea duximus statuendum, quod iidem hospites eligent, quemcunque voluerint, sacerdotem et quem ex communi consensu receptaverint discretum, ille debeat esse sacerdos ipsorum ... Volumus etiam, quod cum necessitate ingruente, quod Deus avertat, hospites nostri de Satureleu ad castrum nostrum de Sathurhyg convenerint, iudicio castellanum nostri pro tempore constituti debeant subiacere, qui eos iudicare debeat auctoritate nostra pariter cum plebano ita, quod si modum excesserit in iudicio, idem plebanus vice persone nostre de immoderato iudicio dictum castellanum debeat prohibere, et hoc facere debeat testimonio fratrum predicatorum et minorum.” – Wenzel VIII. 5.

8 1284: Wenzel IX. 391. (RA 3337. sz.); 1291: Wenzel X. 25. (RA 3696. sz.)

9 Valamikor az 1310-as évek harcai során kapta meg a Baksa-rokonság Patakot és tartozékait, 1318-ban egymás közt pereskedtek emiatt. 1319-ben I. Károly visszavette az egész uradalmat, a Baksákat pedig a hűtlen Peténye fia Péter borostyáni uradalmával kárpótolta. Magyar Országos Levéltár, Bp., Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 57 252. (Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I–II. Ad edendum praeparavit Vincent Sedlák Bratislavae 1980–1987. /a továbbiakban: RDES/ II. 362. – Anjou-kori Oklevéltár I–XV., XVII., XIX–XXI., XXIII–XXVIII., XXXI. Főszerk. Kristó Gyula, Almási Tibor, szerk. Almási Tibor, Blazovich László, Géczy Lajos, Kőfalvi Tamás, Piti Ferenc, Sebők Ferenc, Tóth Illdikó. Szeged–Bp. 1990–2010. /a továbbiakban: Anjou/ V. 224. sz.); Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera: Georgius Fejér. I–XI. Budae, 1829–1844. (a továbbiakban: Fejér) VIII/ 2. 292. (Az ügy említése 1339-ből: Anjoukori Okmánytár, I–VII. Szerk. Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. Bp., 1878–1920. /a továbbiakban: AO/ III. 588 és Anjou XXIII. 566., 642. sz.; 1342-ből: A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára I–XII. Szerk. Nagy Iván, Nagy Imre, Véghegyi Dezső, Kammerer Ernő, Lukács Pál. Bp. 1871–1931. /a továbbiakban: Zichy/ II. 2.) A cseréről szóló privilegiális oklevél 1321. február 10-én kelt, ami szokás szerint már múlt időben beszél a történetekről. Mivel 1318-ban még a Baksák osztozkodtak újhelyi birtokukon, 1319-től kezdve azonban már a Balassa nemzetségből való Dancs ispán volt a pataki ispán, ezért valószínű, hogy az ispánváltás egyben a birtokosváltást is jelentett. A Baksák feltehetőleg Patak örökös ispánjai voltak. Zsoldos Attila: Örökös ispánságok az Árpád-korban. Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Szerkesztették Font Márta–Fedeles Tamás–Kiss Gergely. Pécs 2010. 73–92. 1327 körül Babonics János egykori szlávón és dalmát-horvát bán, majd a királynéi tárnokmester kapta meg cserébe az uradalmat, aki 1334-ben az újhelyi várban végrendelkezett. (AO III. 92.) Halála után a birtokok visszaszálltak a királyra. Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. (Értekezések a történeti tudományok köréből 82.) Bp. 1977. 177.; Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). (Értekezések a történeti tudományok köréből 82.) Bp. 1977. (a továbbiakban: Engel: Királyi hatalom) 165.; Engel Pál: Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája. Középkori magyar genealógia. CD-ROM 2001.

10 Werbőczy István Hármaskönyve. Az eredetinek 1517-iki első kiadása után fordították, bevezetéssel és utalásokkal ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen, magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. Bp. 1897. II. 14.

11 DL 519. (NRA 752-23)

12 A történeti irodalomban Kubinyi András által bevezetett királyi szabad város fogalom csak a szabad királyi város fogalmának végleges lezárulta, azaz a 15. sz. második felétől értelmezhető, akkor azonban Patak és Újhely már magánföldesúri városok, jogilag mezővárosok voltak. Kubinyi András: „Szabad királyi város” – „királyi szabad város”? Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv I. (2006) 51–61.

Az újhelyi kiváltságok azonban nem enyésztek el azután sem, hogy a városprivilegium megerősítése elmaradt. A város lakói szabadon választottak bírót és egészen a 18. századig hétfői napokon tartották hetivásárukat, ahogy azt az 1261-es oklevél engedélyezte. A plébánosválasztás gyakorlatáról semmiféle forrásunk nem maradt fenn. A szomszédos Sárospatak, a pataki ispánság majd uradalom központja és névadója szintén kiváltságolt település volt, többek közt az újhelyi privilegiumban kétszer is említették Patak kiváltságait.¹³ A város szabadságlevele azonban nem maradt ránk, az első magyar hospesprivilegium, ami a pataki vendégek nevére szólt, valójában a pataki ispánsághoz tartozó Bodrogolaszi kiváltságait foglalta írásba 1201-ben.¹⁴ A 13. században a pataki kiváltságok nem sokban különbözhettek az újhelyiektől. A 14. század folyamán azonban semmi jele sincs annak, hogy a patakiak beleszólhattak volna plébánosuk megválasztásába. 1330-ban, amikor Patak a Babonicsok birtokában volt, a királyi pár orvosái voltak a pataki plébánosi jövedelmek, aki azonban nem volt pappá szentelve.¹⁵ 1389-ben a király nevében az udvarmester intézkedett a pataki plébánia betöltéséről, mert annak kegyúri vagy bemutatási joga (*ius patronatus seu presentandi*) – így szólt az esztergomi érseknek szóló levél – a királyt illette meg.¹⁶ Ennek alapján feltehetjük, hogy a gyakorlatban Újhely város plébánosválasztó joga is igen korlátozott lehetett. A plébánia betöltése, amíg a város királyi birtok volt, a királyt, utána pedig a földesurakat illette meg.¹⁷

Azt a kérdést nem tudjuk megválaszolni, hogy a királyok tekintettel voltak-e a plébánosok bemutatásakor a város nemzetiségére. Patak, akárcsak Olaszi, a korai magyarországi telepítések közé tartoztak, az ott élő vendégek részben vallonok voltak. Az újhelyi telepések azonban nem közülük verbuválódtak, arra sem utal semmi, hogy a tatárjárás után oly gyakori délnémet hospesek költöztek volna a Sátor-hegy aljára. 1307-től kezdve több sátoraljaújhelyi polgár nevét ismerjük. A 14. század első feléből származó nevek többsége olyan keresztnév latin alakja, ami semmit sem árul el viselője nemzetiségéről, azonban teljesen megfelel a kor magyarországi névhasználati szokásainak. A későbbi családnevek jórészt magyar hangzásúak, így valószínű, hogy az újhelyi vendégek többsége a város alapításától kezdve magyar volt. A magyarnak feltételezett nevek mellett két, a 14. század első feléből fennmaradt név viselője szláv nyelvű lehetett: egyiküket Szidliknek, másikukat Tót Ivánnak hívták, ők talán szlovákok voltak.¹⁸ A szórványosan előforduló nevek alapján megállapítható, hogy a város lakóinak túlnyomó része a későbbi középkorban magyar volt. Magyar nevek szerepelnek egy több újhelyi férfit felsoroló, 1475-ben kelt oklevélben.¹⁹ Míg a pataki plébánosok eleinte idegen származásúak lehettek – a 14. század elején Achilles, majd Vitomerius vagy Itimerius után Conversinus következett –, az első ismert újhelyi plébános neve egyszerűen Mihály volt.²⁰ Nem biztos azonban, hogy a pataki plébánosok két idegen hangzású neve mögött egykori betelepülő leszármazottát kell keresnünk, lehetett az külföldi személy is.²¹

Az 1261-es kiváltságlevél másik rendelkezése sokat elárul a korról és az újhelyi plébános helyzetéről. Ugyanakkor, amikor Újhelyet betelepítették, várat kezdtek emelni a várostól délnyugatra fekvő hegyen, amit ettől kezdve Várhegynek neveztek.²² A városalapítás és a várépítés valószínűleg egységes terv része volt.

¹³ Patak későbbi kiváltságaira: Gulyás László Szabolcs: A mezővárosi önkormányzat funkciói és társadalmi háttere a középkori Hegyalján. (PhD értekezés) [kézirat] Debrecen 2008. (a továbbiakban: Gulyás: Mezővárosi önkormányzat) 30.

¹⁴ Fejér V/1. 181.; Pleidell Ambrus: A magyar várostörténet első fejezete. Századok 68. (1934) 8.; Szűcs: Sárospatak 5.; Velük ellentétben Ladányi Erzsébet a régi felfogást próbálta bizonyítani, amikor úgy vélte, hogy az 1201-es oklevelet a patakiak nyerték el, érveit azonban nem fogadhatók el. Ladányi Erzsébet: A „Bodrog-parti Athén” kezdeteiről. Magyar Könyvszemle 117. (2000) 191–198.

¹⁵ Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok 1100–1900. Esztergom, 1900. 37.

¹⁶ DL 89 555. (Fejér X/3. 93.; Zsigmondkori Oklevéltár. I–XI. /1387–1424/ Összeállították Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor. Bp. 1951–2009. [A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43. és 49.]/a továbbiakban: ZsO/I. 1053. sz.)

¹⁷ Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1974. 120.

¹⁸ Sátoraljaújhelyi lakosok neveit tartalmazó oklevelek 1350-ig: DL 1709., 1759., 1915., 2059., 4164., 4026.

¹⁹ Magyar Országos Levéltár, Bp., Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 223 505., DF 251 390.

²⁰ Achilles: DL 1709., 1751., 1759.; Vitomerius vagy Itimerius: DL 1915., 2059., 2258.; Conversinus: DL 4164. Ez utóbbi oklevélben szerepel Mihály újhelyi plébános.

²¹ Az Achilles a korabeli magyar névadásban bevett név volt. Fehértói Katalin: Árpád-kori kis személynévtár (Nyelvészeti tanulmányok 25.) Bp. 1983. 27.

²² Déthsy Mihály: Hol állt a középkori sárospataki vár? Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 6. (1966) 177–197.; Uő.: Újhely várának története. A sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum füzetek 1. Szerk.: Fehér József Sátoraljaújhely, 1994.

A vár a Patak felé vezető út fölött, Újhely határának Patakhöz közeli részén állt. Megépítése után hol pataki, hol meg újhelyi várnak hívták. Kettős elnevezésének oka egyszerű volt: azért hívták patakinak, mert a pataki ispánság, majd a pataki uradalom vára volt, újhelyinek pedig azért, mert Újhely város külterületén feküdt. Amikor a város alapítólevelét kiállították, nemcsak a város, hanem még a vár sem épült fel teljesen. 1262-ben István herceg a Balogsemjén nemzetségből való Ubul fia Mihály ispánnak, a későbbi Kállai-család egyik őse-nek adta örök birtoklásra a vár északi tornyát, ami akkor még nem volt kész.²³

A tatárjárás után épült várakat gyakran nevezik menedékváraknak, azaz olyan erősségeknek, amelyeket nem állandó lakás, hanem egy újabb mongol támadás esetére építettek, hogy ott a birtokosok és alattvalóik meghúzhassák magukat. Az újhelyi alapítólevelél több pontja is részletesen szabályozta, hogyan éljenek a várba menekült városlakók. A vár királyi terület volt, ahol a várnagy parancsolt, ráadásul ellenséges támadás esetén nemcsak a jogi, hanem a katonai megfontolások is azt diktálták, hogy mindenki, aki a várban tartózkodik, engedelmességen a várnagynak. A néhány lakótornyból és kerítőfalból álló építmény szűkös helyén összezsúfolódott tömegben – a vár nemcsak az újhelyieknek, hanem a patakiaknak, sőt az egész ispánságnak is egyetlen menedéke volt – a vész hírekkel terhes, felfokozott hangulatban könnyen konfliktusok robbanhattak ki.²⁴ Erre gondoltak az alapítólevelél megszövegezői, akik a hospesek sajátos jogállását minden körülmények között fenn akarták tartani. Ha a várbeliek és városiak közt keletkezett volna vita, annak eldöntését nem lehetett volna csupán a várnagyra bízni, hiszen ő a saját embereinek kedvezett volna. A viszály elsimítását azonban a bíróra sem bízhatták, hiszen a vár nem a város joghatósága alá tartozott, egyébként is, mint a város képviselője, elfoglalt, gyanús bíró lett volna. Ezért állították a várnagy mellé a várba menekült városiak másik bírójává a plébánost. A két bíró nem saját jogon, hanem királyi (hercegi) felhatalmazásból ítélkezett. A plébános egyszerre volt kívülálló, és a városhoz tartozó személy; egyrészt az egyházi rendhez tartozott, kívülállása a világi társadalmon garanciát jelentett pártatlanságára, másrészt elvileg a városiak választották, így alkalmas volt arra, hogy az újhelyiek megbízzanak benne. Ugyanebből a megfontolásból bízta rá a herceg azt is, hogy a várnagy nem megfelelő ítéletével szemben a herceg (vagy a király) nevében tiltakozzék. A királyi (hercegi) felhatalmazású bírói jogkör és a király (herceg) nevében való tiltakozás a plébános – akárcsak a városiak fölött ítélkező várnagy – elfogulatlanságát sugallta, egyben rászorította a várnagyot arra, hogy igazságos ítéletet hozzon, a városikat pedig arra, hogy az ítéletet elfogadják.

Nem tudjuk, hogy az újhelyi plébánosok hányszor éltek az elkövetkezendő évtizedekben ezzel a jogkörükkel, mint ahogy azt sem, hogy az újhelyiek hányszor menekültek a vár oltalmat adó falai közé. A várat ugyan a tatárok ellen építették, első ostromát azonban egy belháborúban kellett kiállnia, valószínűleg 1264-ben. Ebben az évben IV. Béla király és fia, István herceg – aki ekkor az már az ifjabb király címet viselte – közt háború tört ki. István felesége, Erzsébet és gyermekei a pataki várban voltak, amikor a király seregei az erőseget megostromolták és elfoglalták, az ifjabb király családját pedig foglyul ejtették.²⁵ Az ostrommal együtt járó harc valószínűleg a frissen alapított várost is érintette. A várat 1281-ben és egy évvel később is ostrom alá vették. Ekkor a nemrégiben hivataláról letett nádor, az Aba nemzetségbeli Finta lázadt fel László király ellen. Finta feltehetőleg elfoglalta a várat, amit fegyverrel vettek vissza tőle.²⁶ 1285-ben azok a hadak is látták a vár falait, akik ellen a várat emelték. Egy mongol sereg tört be Magyarországra, akik Patakot is feldúlták.²⁷

²³ Fejér V/3. 67. (RA 1784. sz.) *Zsoldos Attila*: IV. László és a Kállaiak ősei. A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyvei 42. (2000) 77–87.

²⁴ *Castrum Wyhel*. Gondolatok a sátoraljaújhelyi vár múltjáról, jelenéről és jövőjéről. Szerk. *Ringer István*. Sátoraljaújhely, 2010.

²⁵ Az esetről Erzsébet királyné két későbbi oklevele tanúskodik: Zala vármegye története. Oklevéltár I–II. Szerkesztették *Nagy Imre*, *Véghely Dezső* és *Nagy Gyula*. Bp. 1886–1890. I. 57 (Az Árpád-házi hercegek és a királyné okleveleinek kritikai jegyzéke. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette *Zsoldos Attila*. /A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 45./ Bp. 2008. /a továbbiakban: RD/ 90. sz.) és Wenzel III. 275. (RD 97. sz.). A történetekre: *Zsoldos Attila*: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. (História Könyvtár, Monográfiák 24.) Bp. 2007. 49.

²⁶ A pataki vár alatti harcokról Kinizsi Gontér ispán adománylevele tudósít, aki „in multis expeditionibus nostris ... precipueque ... sub castro Potok” harcolt. *Puky Andor*: Adatok Torna vármegye XII. századi kiterjedéséhez és a Tomory család történetéhez Történelmi Tár 1883. 211. (RA 3169. sz.) Finta lázadására: *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Bp. 1899.² (reprint 1984.) (a továbbiakban: *Pauler*) II. 377. és *Zsoldos Attila*: Téténytől a Hód-tóig. Az 1279 és 1282 közötti évek politikatörténetének vázlata. Történelmi Szemle 39. (1997) 94.

²⁷ Wenzel X. 181. (RD 277. sz.) Az oklevél ugyan 1345 előtt készült hamisítvány, de a pataki domonkos templom felgyújtására, a pataki plébános rabságba

1312-ben újra súlyos harcok dúltak a vidéken. A király ellen fellázadt Amadé nádor fiai a pataki ispánságra és I. Károlynak a környéken birtokos híveire támadtak. Céljuk elsősorban az uradalom központja, Patak volt, ami ellen tavasszal indítottak támadást. A várost nem tudták bevenni, de a környéket feldúlták. A lázadók zsákmánnyal visszatérő hadait a király szolgálatában álló Petenye fia Péter és a Baksa-rokonság néhány tagja támadta meg.²⁸ Pár évvel később egy újabb lázadás célpontja lett az uradalom. 1314 második vagy 1315 első felében az Ákos nemzetségbeli István nádor fiainak csapata Csák Máté harcosainak segítségével felgyújtotta Sárospatakot.²⁹ 1316 végén Petenye fia Péter zempléni ispán lázadt fel a király ellen. E lázadás hadi eseményeit azonban nem ismerjük.³⁰ Az 1312–1316 közti harcok valószínűleg Sátoraljaújhelyt is érintették, de erről a források nem szólnak.

Az újhelyi plébánia valószínűleg a város alapításakor jött létre, az újhelyi anyaegyház azonban nem volt teljesen független intézmény. A pataki plébános 1261 után többféle joghatóságot gyakorolt az újhelyi plébánia fölött. Ezt hét jelenség bizonyítja. 1.) Az újhelyi birtokügyeket – legalábbis az egyházakat érintőket – 1336-ig a pataki plébános előtt foglalták írásba.³¹ 2.) A pataki plébánosok szedték be az újhelyi tizedeket, mi több, valószínűleg a reformációig az egész pataki uradalomban ők szedték a tizedet. 1310-ben a pataki plébános oklevélben biztosította a Szent Egyed kolostort – a későbbi pálosokat – arról, hogy a Ronyván túli (*ultra fluvium Ronua*) tizedekből, akárcsak elődei, ő is megadja a nekik járó hetven kepét. 1515-ben megint az újhelyi pálosok kaptak engedményt a pataki plébánostól: Rojcsai István egri kanonok, pataki plébános élete tartamára mentesítette a pálosokat az újhelyi Esztáván és Feketehegyen valamint Toronyán levő szőlők és összes szántók után fizetendő tizedek alól. Az Esztáva sajátos helyzetű szőlőhegy volt: részben Patakhoz, részben pedig Újhelyhez tartozott. A tized alól mentesített szőlő ugyan a pataki részen feküdt, ahol természetes, hogy a pataki plébános rendelkezett a dézsmák fölött, Feketehegy azonban Sátoraljaújhely egyik szőlőhegye volt, Toronya pedig – ami alatt a pataki uradalomhoz tartozó Kistoronyát kell érteni – Újhellyel határos külön falu volt. A Hegyalján természetesen a bortized volt a legjelentősebb bevétel. 1567-ben Perényi Gábor magva szakadtával kihalt a Perényi család nádori ága, és a pataki jószágok néhány esztendőre a kamara kezére kerültek. Az ekkor elkészített urbáriumban feljegyezték, hogy Újhely város bordézmája régen a pataki plébánost illette, a reformáció után azonban azt a földesúr maga szedte be.³² 3–4.) A pataki plébános a két újhelyi kolostor közti perben delegált szentszéki bíró volt, egy újhelyi egyházi ügyben pedig felperesként járt el. 5–6.) Kisebb egyházi ügyekben a földesúr őt bízta meg a per elintézésével, és máskor is bíraskodott újhelyi egyházi ügyben. 7.) Az újhelyi plébánost a 14. század folyamán több alkalommal a pataki plébános vikáriusának nevezték.³³

hurcolására a történetek után két generációval még emlékezhetek, ezeket az eseményeket éppen azért írták le, hogy az egész oklevelet hitelessé tegyék. Az oklevél kritikájára: *Zsoldos Attila*: Két hamis oklevélről. Történelmi Szemle (41) 1999. Az 1285-ös tatár betörésre: *Pauler* II. 385. és *Székelgy György*: Egy elfelejtett rettegés: a második tatárjárás a magyar történeti hagyományban és az egyetemes összefüggésekben. Századok 122. (1988) 52–86.

²⁸ RDES I. 978., 1059., II. 1022. Az események rekonstrukciója: *Kristó Gyula*: A rozgonyi csata (Sorsdöntő történelmi napok 3.) Bp. 1978. 69.; *Engel Pál*: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323) Századok 122. (1988) (a továbbiakban: *Engel*: I. Károly) 332.

²⁹ A Perényi család levéltára 1222–1526. Közzéteszi: *Tringli István*. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 44.) Budapest, 2008. (a továbbiakban: Perényi) 25. sz.; *Engel*: I. Károly 336., 357.

³⁰ *Engel*: I. Károly 342.

³¹ Öt ilyen, a pataki plébános által kibocsátott oklevél maradt ránk, az első 1307-ben, az utolsó 1336-ban kelt, 1349-től kezdve már Újhely városa állította ki az okleveleket. Az 1336-os oklevél talán már az átmenetet jelzi: az újhelyi plébános neve alatt kelt, aki azonban a pataki plébános helynökeként (*vicarius*) végezte az írásba foglalást. *Bándi Zsuzsanna*: Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei (regeszták) Borsodi Levéltári Évkönyv 1. (1977) (a továbbiakban: *Bándi*: Pálos oklevelek) 1., 3., 6–7. sz. A kérdés részletes kifejtése: *Gulyás*: Mezővárosi önkormányzat 2008. 130.

³² A Ronyván túli tizedekre: AO I. 206. Az 1515-ös ügy és előzménye: DL 19 715., 22 709–22 710. (*Bándi*: Pálos oklevelek 78., 89–90. sz.) – „Decima vinorum antiquitus pertinebat ad plebanatum Patakysensem, nunc autem tam decimam, quam nonam dominus terrestris vita sua durante percipiebat. Quarta ex his decimis proveniebat olim plebano Wyheliensi”. – Magyar Országos Levéltár, E 156 Urbaria et conscriptiones (a továbbiakban: U et C) 40–35.

³³ A delegált bíróságra: AO II. 157., felperes 1411-ben: Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly. A nagykárolyi gróf Károlyi-család oklevéltára I–V. Sajtó alá rendezi *Géresi Kálmán*. Budapest, 1882–1897. (a továbbiakban: Károlyi) I. 576., 1419-ben Perényi László az újhelyi pálosok egy régi ügyében őt rendeli ki bírónak: DL 10 872. (*Bándi*: Pálos oklevelek 47. sz.), egyéb egyházi bíróságára: *Bándi*: Pálos oklevelek 75. sz., a vikáriusi tisztre 1336-ból: AO III. 265., 1351-ből: DL 4164. (*Bándi*: Pálos oklevelek 13. sz.)

A pataki plébániának különleges jogai voltak. Földrajzilag ugyan az egri püspökség területén feküdt, jogilag azonban – ún. lelki ügyekben – az esztergomi érsek alá tartozó, kiváltságolt, az egri püspök fennhatósága alól kivett, exempt plébánia volt. 1411-ben Kakas Miklós pataki plébános beperelte az újhelyi várnagyot az esztergomi szentszéki bíróság elé. A bíró a pataki plébános neve mellé oda tette, hogy egyházi ügyekben Esztergom iurisdictionis spiritualis Strigoniensis).³⁴ Erre már csak azért is szükség volt, mert ezzel indokolták meg az esztergomi szentszék illetékességét. Ekkor azonban a pataki egyház kivételezett jogai már több évszázados múltra tekintettek vissza.

A pataki plébánia exemptióját először 1284-ben említették, amikor felsorolták az egri püspökség területén fekvő mind az öt exempt egyházat: Beregszász, Lampértszásza, Asszonyságszőlős, Patak plébániákat és a premontrei kanonokok rendjének jársói rendházát.³⁵ Újhelyről e felsorolás még nem szólt, ennek ellenére a város területét exemptnek tekintették. Ezt az az oklevél bizonyítja, amelyik a később a pálos rendhez tartozó sátoraljaújhelyi remetéket 1281-ben „a Sátoralján élő esztergomi egyházmegyei remetéknek” (*fratribus heremitis Strigoniensis diocesis in Saturalia commorantibus*) nevezte.³⁶ Az idézett irat szó szerinti értelmezve csak a remeték exemptiójáról beszél, a későbbi pálosok azonban nem tartoztak az esztergomi érsek joghatósága alá, az ágostonos remetéket is csak később, 1289-ben vették ki a püspökök joghatósága alól.³⁷

A remeték exempt jogukat minden bizonnyal a város egyházának jogaira alapozhatták, az pedig a pataki plébániának, mint az újhelyi egyház anyaegyházának exempt jogából fejlődött ki. A fejlődést úgy rekonstruálhatjuk, hogy a pataki ispánság egész területe kezdetben egyetlen plébánia, a pataki alá tartozott. Ez az anyaegyház ki volt véve az egri püspök joghatósága alól, mert egy királyi egyházból fejlődött ki. A német párhuzamokra támaszkodó magyar történeti kutatás az ilyen egyházakat királyi kápolnáknak nevezi.³⁸ Az ispánság összes többi templomos helye a pataki plébánia kápolnája volt. A város alapítása előtt Sátoraljaújhely teljes területe a pataki plébániához tartozott, ha volt is itt korábban egyházas település, az a pataki plébánia leányegyháza lehetett csak. 1261 után azonban az ispánság területe immáron két plébánia: a pataki és az újhelyi között oszlott meg. Amikor 1284-ben csak Patakot nevezték a püspöki joghatóság alól kivett, az esztergomi egyház alá rendelt plébániának, abba beleértették az egykori pataki plébánia teljes területét, azaz a város alapításával létrehozott újhelyi plébániát is. A pataki egyház egykori plébánia-jogának egy része megmaradt az újhelyi egyház területe fölött, de idővel az újhelyi plébániát is exemptnek kezdték tekinteni. Ez nem sértette az egri püspök joghatóságát, hiszen Egerből nézve semmi sem változott: a pataki ispánság, majd az uradalom – ugyanúgy, mint eddig – nem tartozott a püspökség alá, csakhogy ugyanaz a terület immáron nem egy, hanem két plébánia között oszlott meg.

Az újhelyi egyház exemptté válásához három tényező kellett: az egyház plébániái rangra emelése, a település városi állapota és az, hogy a város megmaradjon a pataki ispánság majd a pataki uradalom kebelében. Mivel mindhárom feltétel teljesült, ezért Újhelyt is elismerték exempt egyháznak. A három feltétel szorosan összefüggött egymással. Újhely azért lett plébánia, mert királyi várost alapítottak területén. A 14. század közepén pedig a szokásjog azt tartotta, hogy a szabad és királyi városok plébánosai ki vannak véve a megyés-

³⁴ Az újhelyi várnagy iurisdictionisja az oklevél sérültsége miatt nem olvasható ki. Károlyi I. 576.

³⁵ „salvo iure ecclesie nostre, videlicet plebanis Beregsza, Luprethaza et Azunsageuleus, item Potook et una ecclesia collegiata Yazou nominatis, que in dyocesi Agriensi dinoscuntur esse situate et fundate et in omnibus iurisdictionibus suis ad ecclesias nostram pertinere.” – Árpád-kori oklevelek a Heves megyei levéltárban. Válogatta: Kondorné Látkóczki Erzsébet (A Heves Megyei Levéltár Forráskiadványai 4.) Eger, 1997. 63.

³⁶ Hazai Oklevéltár 1234–1536. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerk. Nagy Imre–Deák Farkas–Nagy Gyula. Bp. 1879. (a továbbiakban: HOkl) 92. Az oklevél levéltári provenienciája bizonyítja, hogy a későbbi pálos remetéről van szó, ugyanis az újhelyi pálos kolostor iratai között maradt fenn. DL 1592. (Acta Paulinorum, Újhely.)

³⁷ IV. Bélának a lampértszászi vendégek részére kiállított kiváltságlevele hasonló módon fogalmazta meg az exemptiót. Ott szintén az egri egyházmegyében fekvő plébániáról a következőt állapította meg a király: „ecclesia vero eorum ad archiepiscopatum Strigoniensem continetur ...” Fejér IV/1. 456. (RA 867. sz.) Jankovich Miklós: Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. Budapest Régiségei 19. (1959) (a továbbiakban: Jankovich: Királyi kápolnák) 72. Ezt a jogállást pár évtizeddel később a pápai okleveles gyakorlatot követő pápai adószedői írnokok röviden így fogalmazták meg: „subsunt archiepiscopo [Buda-Szent Péter-külváros], est archiepiscopi [Örs, Sasad], sunt Strigoniensis [Dömös], est dyocesis Strigoniensis [Zobor].” Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Series prima. Tomus primus. Vatikáni Magyar Okirattár. Első sorozat. Budapesti 2000.² (a továbbiakban: Mon. Vat.) I/1. 182., 198., 203.

³⁸ Jankovich: Királyi kápolnák 61.

püspök joghatósága alól, egyházi ügyekben pedig, városuk területén úgy bíraskodhatnak, mint a püspökök.³⁹ Újhely azonban nem egyszerűen a saját, városi jogán lett exempt, hanem mert egy régóta exempt plébánia területéből hasították ki. A pataki exemptio sem a település városiasodottságából eredt, hanem annál ősbibb múlta tekintett vissza. Az a 14. századi jogász, aki a városi plébániákra vonatkozó jogelvet megfogalmazta, már nem, vagy alig értette az exemptio lényegét, ő a saját kora szemüvegén keresztül próbálta megmagyarázni azt, hogy némely város plébániájának miért vannak különleges jogai, ez a magyarázat azonban visszaható az élő jogra is. A Bodrog-parti településen álló királyi udvarház és annak egyháza tette egyházjogilag különlegessé Patakot. A 13. század telepítéseivel új típusú várossá fejlődött Sárospatak, így aztán a 13. század végén, a 14. század elején rá is úgy tekintettek, mint királyi várossá, exemptióját pedig ebből a helyzetéből vezették le.⁴⁰ Kétséges, vagy legalábbis nem lehet eldönteni, hogy a pataki exemptio nélkül, önmagában az 1261-es alapítás elegendő lett volna-e ahhoz, hogy Újhely is az exempt egyházak közé kerüljön.

A harmadik feltétel, a birtokjog kérdése is összefüggött az előző kettővel. Királyi város, következésképpen királyi szabad, vagy szabad királyi város csak királyi birtokon jöhetett létre. A település korai eladományozásával az exempt jogok elenyésztek. Korai eladományozás alatt valószínűleg helyenként mást kell értenünk. A kiváltságos egyházak rendszerét csak látszólag lengte körbe a nagyon távoli múlt homálya és az ősiségben gyökeredző jogok. Úgy tűnik, az Árpád-házi királyok adományaival könnyen csorbultak az egykori kiváltságok, a Zsigmond-kor elején történt nagy birtokadományozás azonban már nem módosított az exempt egyházak helyzetén, addigra ugyanis már kialakult a kiváltságolt egyházak kodifikált köre, amin azonban a 13. századi, sőt még a 14. századi birtokosváltások is változtathattak.⁴¹ A pataki ispánság egyes részeinek eladományozása nem sokkal a tatárjárás után elkezdődött. 1248-ban IV. Béla Lízkaolaszt (a mai Olaszliszkt) hasította ki az ispánságból, és adta a szepesi káptalannak.⁴² I. Károly az 1201-ben kiváltságot nyert Olasz (a mai Bodrogolaszi) egy részét 1317–21 között cserébe adta a Szentemágocs nemzetségből való Frigyesnek, a későbbi Olasz család őseinek.⁴³ E két falu egyházai nem örökölték a pataki plébánia exempt jogát. A későbbi évtizedekben mindkét falu az egri püspökség alá tartozott, plébánosai az 1330-as években a tizedet az egri püspöknek fizették meg.⁴⁴ Az olaszok azonban nem csak a püspöknek adták dézsmájukat, hanem a pataki plébánosnak is. 1344-ben pontosan megállapították az Olasz területét két részre osztó határvonalat, ami a plébános és a püspök tizedszedési területét választotta el egymástól.⁴⁵ Újhely azonban nem került ki a pataki jószágok közül, mindig a pataki ispánság és uradalom sorsában osztozott, ezért nem volt semmi akadálya annak, hogy osztozzon a pataki exemptióban is. Az 1261 után kialakult újhelyi exemptio mindhárom feltétele a királyi akaraton múlt: István herceg döntése volt a város és a plébánia alapítása, a későbbi uralkodók pedig az, hogy a pataki uradalmat a 14. század végéig többnyire királyi birtokban hagyták. A sátoraljaújhelyi plébánia tehát elsősorban a világi hatalomnak köszönhetette különleges jogállását.

A 14. század végén az újhelyi plébánia már ott szerepelt az esztergomi érsekség alá rendelt egyházak sorában. Mivel a szokás által szentesített jogról volt szó, ezért az újhelyi plébániát akkor már régóta saját jogon is az exempt egyházak között tartották számon. A középkor folyamán négy olyan listát állítottak össze, melyek az összes magyar exempt egyházat felsorolták. A négy listánál sokkal több irat őrizte meg az exempt

39 „in quibuslibet liberis civitatibus et regalibus sunt plebani expeditia iurisdictione suorum dyacesionorum episcoporum, quia omnes tales ad forum ecclesiasticum pertinentes intra limites suarum dioecesium manentes sic habentur et possint iudicare, sicut episcopus dioecesis” – *Martinus Georgius Kovachich*: *Formulae solennes styli*. Pest, 1799. I. 21. Értelmezésére: *Gárdonyi Albert*: Városi plébániák kiváltságos állása a középkorban. In *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére* Bp. 1933. 163–182., továbbá: *Mályusz Elemér*: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp. 1971. 122.

40 *Jankovich*: Királyi kápolnák 72.; *Szűcs*: Sárospatak 12.

41 A Zsigmond-kori adományokra: *Engel Pál*: A magyarországi birtokszerkezet átalakulása a Zsigmond-korban. In: *Kelet és nyugat között. Történeti tanulmányok* Kristó Gyula tiszteletére. Szerk. Koszta László. Szeged 1995. 141–160.

42 *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. I–II. Ad edendum praeparavit: *Richard Marsina*. Bratislavae 1971–1987. (a továbbiakban: CDES) II. 210.

43 AO V. 132. Az adomány datálására: *Szűcs*: Sárospatak 26.

44 *Mon. Vat.* I/1. 249–250.

45 AO IV. 459.

egyházakat, némelyiküknek ugyanis fennmaradtak a pápai ügyintézés során keletkezett előiratai és későbbi megerősítései is. Újhely és Patak plébániái e felsorolások mindegyikében külön szerepelnek. Az újhelyi plébánia ott van Lövd és Segesd után, Lampértszásza és Szőlős előtt az első ilyen listán, IX. Bonifác pápa 1389. évi bulláján, a második, 1397-ben keletkezett okmányon, az esztergomi egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvében Patak, Lampértszásza és Szőlős után, majd IX. Bonifác 1400-as bulláján, ugyanazon a helyen, ahol tizenegy évvel korábban is szerepeltették, végül II. Pius 1464-ben kiadott bullájában Visegrád és Nagypatak után, Lampértszásza és Bereg előtt.⁴⁶ A plébánia exempt jogát más adatok is bizonyítják. 1411-ben Újhely városát az esztergomi érsek, illetve vikáriusa akarta interdictum alá venni.⁴⁷ 1468-ban egy szentszéki perben az esztergomi egyházmegyében fekvőnek nevezték a plébániát, az ügyet ekkor – akárcsak 1411-ben – az esztergomi egyházmegye bírósága előtt tárgyalták.⁴⁸ 1523-ban egy egri egyházmegyei közjegyző nevezte a várost az esztergomi egyházmegyéhez tartozó településnek.⁴⁹

Mint már az eddigiekből is kiderült, az exempt egyházak egyik legfontosabb joga az önálló tizedszedés volt. Az ilyen egyházak plébánosai maguk szedték be plébániájuk tizedét, nem osztottak azon a püspökkel. Az 1332-37-es pápai tizedjegyzékből Patak és Újhely egyformán hiányzik.⁵⁰ Sem a pataki, sem az újhelyi plébános nem az egri egyházmegye adószedőjének fizette a pápai tizedet. A tizedszedés a pataki plébános joga volt. A korábban már említett, a pálosoknak szóló 1515-ös oklevélben igen szemléletesen fogalmazta ezt meg a pataki plébános. Esztendőnként – írta Rojcsai István – szüret és aratás után ha személyesen ott vagyunk, nekünk, vagy pedig udvarbíráinknak a bor-és gabonaköblök után számadást adjanak, hogy azt regisztrumunkba bevezethessük, nehogy olybá tűnjék, hogy utódaink és egyházunk jogai csorbulnak.⁵¹ Ezek után természetes az is, hogy a dézma nagyobbik része a pataki plébánost illette meg. Az újhelyi városprivilegium rendelkezése látszólag ellent mond a pataki plébános tizedszedései jogának, csakhogy az oklevél épp a kritikus helyen lyukas, és több szó is hiányzik. E szerint István herceg úgy rendelkezett, hogy az újhelyiek ugyanúgy fizessék a tizedet, ahogy a patakiak szokták, azaz a tizedüket saját papjuknak adják.⁵² Ez a mondat az oklevél első kiadójának olvasatát követi. Wenzel Gusztáv talán még látta a mondat második felében a tized (*decima*) szót az oklevélen, ma azonban ott már csak egy szó végi „a” betű olvasható, így tehát az újhelyi alapítólevél e mondatának hagyományos értelmezése bizonytalan. Bármi is állt az 1261-es oklevélben, az újhelyi tized megosztását más forrásokból is megismerhetjük. Nem sokkal a pataki uradalom reformációja után

⁴⁶ A három pápai bullát átirta X. Leó 1513. évi bullájában. A pápai regisztrumkötet alapján kiadta: *Vetera monumenta historica Hungariorum sacra illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner*. Tom. I-II. Romae 1859–1860. 1389: I. 598., 1400: I. 598., 1464: I. 602. Az 1400-as bullát Szécsi Dénes bíboros-érsek V. Miklós pápával 1454-ben megerősíttette. *Lukács Pál*: A XV. századi pápák oklevelei, I-II. Közrebocsátja a Római Magyar Történelmi Intézet. Bp. 1931., 1938. (a továbbiakban: Lukács) II. 328. II. Pius bulláját nem a Leó-féle átirás, hanem saját regisztrumkötetének ugyanott meglevő kiadása szerint használtam. A Leó-féle bulla eredetije: DF 237 361., II. Piusé: DF 237 327. A vizitációs jegyzőkönyv kiadása: *Kollányi Ferenc*: *Visitatio capituli e.m. Strigoniensis anno 1397*. Történelmi Tár 1901. 244. Ezt átmásolták az 1629-ben tartott nagyszombati zsinat jegyzőkönyvébe, ahol egy második, bővebb, az exempt plébániákat ABC-rendben tartalmazó jegyzékben is szerepeltették a vizitációs jegyzékben már meglevő egyházakat. *Decreta synodi dioecesis Strigoniensis ... MDCXXIX*. Pozsony, 1629. (a továbbiakban: *Decreta synodi*) 84., 88.

⁴⁷ Károlyi I. 576.

⁴⁸ „in curia seu in ambitu domus honorabilis domini Sebastiani de Wyhel plebani diocesis Strigoniensis” – DL 8797. (*Bándi*: Pálos oklevelek 65. sz.)

⁴⁹ „conconcis de Wyhel diocesis Strigoniensis” – DL 23 823. (*Bándi*: Pálos oklevelek 91. sz.)

⁵⁰ *Ortvay Tivadar*: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. *Geographia ecclesiastica Hungariae ineunte saeculo XIV° e tabulis rationes collectorum pontificorum a. 1281–1375 referentibus eruta digesta illustrata*. Bp. 1891. 2. 817. Nem tűntették fel őket sem az egri, sem az esztergomi tizedfizető egyházak között. Az 1284-ben az egri egyházmegyében említett öt exempt egyház közül a tizedlajstromban csak Szőlős és Lampértszásza szerepel, mindkettőt az egri egyházmegyében írták össze. Lampértszásza ekkor már összeolvadt Beregszászal, közös egyházuk volt, így az egykori két település exempt jogai épp fordítva alakultak, mint Pataknak és Újhelynek: a két exempt beregi plébániából egy lett, a patakiból pedig kettő. *Győrffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza. Bp. 1987. (a továbbiakban: ÁMTF) I. 533. Szőlősnak és Lampértszásznak 1334-ben és 1335-ben is csak a neveit jegyezték fel, azt nem, hogy fizettek-e tizedet. Mon. Vat. I. 356., 371. A jászói rendház Patakhoz hasonlóan hiányzik az összeírásból, 1332-ben csak a jászói plébánost írták össze. Az egri püspökség újvári esperesi kerületében fizetett azonban tizedet Szepsi, aminek plébánosa azt állította magáról, hogy Esztergomhoz tartozik, mert exempt (et est exemptus, et dyocesis Strigoniensis et dictictu de Torna). Mon. Vat. I/1. 233., 207.

⁵¹ „singulis annis post vindemiationem et missionem frugum... nobis, si personaliter affuerimus, aut provisorio curie nostre rationem cubulorum vini et frugum dare tenantur, ut ad registrum nostrum inscribitur, ne successorum nostrorum et ecclesie nostre videatur juri derogari” – DL 22 709. (*Bándi*: Pálos oklevelek 89. sz.)

⁵² „Decimas eo modo per omnia solvere debeant, quemadmodum hospites de Potok dare consueverunt... decima ipsorum sacerdoti eorundem cedere debeat.” – Wenzel VIII. 5.

készült két urbáriumban még pontosan emlékeztek a néhány évvel, illetve pár évtizeddel korábban követett rendszerre. 1554-ben állították össze az első ránk maradt pataki urbáriumot, amiből megtudhatjuk, hogy az újhelyiek dézsmájuk negyedét fizetik plébánosuknak. A már idézett, 1567-es urbárium pedig azt mondja el, hogy egykoron a tizedek negyede járt az újhelyi plébánosnak, amit azonban Perényi Gábor maga kezdett beszélni, cserében pedig meghatározott nagyságú bort, mászlást (lőré), gabonát, disznót valamint készpénzt – azaz a fizetést – biztosított a reformált hitvallású lelkésznek. Amikor az újhelyi plébános szedte be a negyedét, abból két-két hordó bort adott az oltárigazgatónak, az iskolamesternek és a kántornak, miként később a földesúr is a negyed terhére fizette ki őket.⁵³ Az újhelyi plébánia alapítása után egy évszázaddal már a magyar egyházjog által elismert, kiváltságolt plébánia lett, és maradt is a reformációig, mindeközben továbbra is a pataki plébánia részleges fennhatósága alá tartozott. Az újhelyi plébános a 14. század elején a pataki helynévnek számított, a pataki plébános – a 14. századi jogelvnek megfelelően – miként egy püspök, úgy ítélkezett az újhelyi egyházi ügyekben, ráadásul a tizedeket is úgy osztotta meg újhelyi kollégájával, ahogy általában a püspökök osztottak a tizedeken káptalanjukkal, főespereseikkel, azaz a tized negyedét juttatták nekik. Az újhelyi plébánosnak ebből a negyedből még adni kellett valamit az újhelyi egyház más tagjainak is, miként a káptalani negyedből kapták meg a lelképásztori tevékenységet ellátó papok is járandóságukat.⁵⁴ A tized megosztása magyarázatot ad arra, hogy miért volt a pataki plébánia olyan kapós tisztség a középkorban, és miért nem hallunk erről Újhelyen; a pataki plébánia bevételei ugyanis jóval nagyobbak voltak az újhelyinél. A két egyház viszonya nem volt mindig felhőtlen. 1361-ben a pataki plébános Újhely városa ellen ismeretlen okból pert kezdett.⁵⁵ Talán éppen a tizedszedés volt a vita kiváltója.

1392-ben, az uradalom és a város magánkézre kerülésével, megváltozott az egyházak helyzete. Patak és Újhely megmaradtak exempt plébániának, kegyuraik azonban ezután földesuraik: a Perényiek pataki ágából, a Pálóci családból majd a Perényiek bárói ágából kikerülő bárók lettek. Zsigmond király 1392-ben Perényi Péternek a pataki egyház patronátusi jogával együtt (*iure patronatus ecclesie parochialis in dicta Patak existentis*), adományozta a pataki uradalmat.⁵⁶ Elég volt a pataki plébániát feltüntetni az oklevélben, hiszen a pataki plébánia jogai az egész uradalomra kiterjedtek. Talán az uradalom egyházainak a pataki plébániától való függetlenedését jelezte, hogy 1429-ben a Pálóciak már nemcsak a pataki egyház, hanem az összes mezőváros és falu patronátusi jogával (*iure patronatus ecclesiarum, opidorum et villarum predictarum*) kapták meg a jószágokat.⁵⁷

A földesurak támogatták egyházaikat, és beavatkoztak életükbe. 1411-ben a Perényiek újhelyi várnagya eltiltotta az egyháziakat attól, hogy az újhelyiekre kiszabott egyházi tilalmat kihirdessék és végrehajtsák.⁵⁸

53 1554: „Frugum vernalium et vinorum decimas et nonas domino gratiosissimo solvere tenentur, ex decimis plebano quarta solvitur.” – U et C 45-36. 1567: „Quarta ex hiis decimis proveniebat olim plabano Wyheliensi, sed postea dominus Pereny eam ad se transtulit, et loco eius dare solebat plebano Wyheliensi quattuordecim vasa vini, frugum cub. 32, in paratis vero pecuniis flor. 16 et octo porcos mactabiles et quattuor vasa vinatii. Et quia dum plebanus quartam in specie percepit, tenebantur sacellanis singulis pro tempore existentibus singula duo vasa vini, similiter et rectori schole duo vini vasa dare. Ideo dominus terrestris predictis sacellanis, rectori schole et succentori ex eadem quarta satisfaciebat eademque vina dare consueverat.” – U et C 40-35.

54 A negyedből járó két hordó bor természetesen nem jelentette az oltárigazgatók teljes ellátását. Minden egyes oltárhoz külön alapítvány tartozott, ami csak az igazgatót illette. Az iskolamester és a kántor a tanulóktól kapott fizetést. A tized megosztására: Holub József: Zala megye története a középkorban. Bp. 1929. 394.; Mályusz Elemér: Az egyházi tizedkiszákmányolás. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk.: Székely György Bp. 1953. 322.; ÁMTF I. 12.; Rácz György: A magyarországi káptalanok és monostorok magisztrátus-joga a 13–14. században. Századok 134. (2000) 163.; Hegyi Géza: Tizedszedés a középkori erdélyi egyházmegye Meszesen-túli részein. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 45. (2010) 291.

55 Károlyi I. 251.

56 Pesty Frigyes: Krassó vármegye története. Kiadja Krassó-Szörény vármegye közönsége. III. (Oklevéltár) Bp. 1882. 222. (Perényi 163. sz.) Perényi Miklós szörényi bán már 1390-ben magának kérte az uradalmat, Zsigmond király ki is állította az adományozásról szóló oklevelet, a Perényiek ekkor mégsem lettek birtokosok. Patak és környéke a királynő kezén volt, aki nem járult hozzá az adományhoz. Egy jó hónappal az adománylevél kelte után a Patakon tartózkodó Mária királynő tett kegyes adományt az újhelyi várhoz tartozó földekből a pálosoknak. Fejér X/1. 610.; Bándi: Pálos oklevelek 28. sz. Perényi Miklós a pataki jószágok helyett valószínűleg ekkor kapta meg a Krassó megyei érsomlyói uradalmat. 1392-ben azonban a király ezt elcsereelte vele a pataki uradalomért és az Abaúj megyei Szináért. Krassó megye és a temesi ispánság viszonyára: Engel: Királyi hatalom 179. A királyi cserékre: Németh Péter: A tokaji uradalom kialakulása. Századok 139. (2005) 430. és Tringli István: Pest megye a késő középkorban. In: Pest megye monográfiája I/ 2. A honfoglalástól Mohácsig Bp. 2001. Szerk: Torma István, Zsoldos Attila. Bp. 2001. 87.

57 DL 71 943–71 945., 71 950–71 951.

58 Károlyi I. 576.

1418-ban a Zsigmond kíséretében Konstanzban tartózkodó Perényi Péter búcsúengedélyt kért pataki, újhelyi, szinai és perényi egyházai számára. Mindhárom újhelyi egyház, a plébánia, a pálos és az ágostonos templom látogatói búcsúban részesültek.⁵⁹ Amikor 1499-ben a Pálóciák megosztottak az uradalmon, felosztották a pataki és az újhelyi egyházak patronátusi jogát is.⁶⁰ E két parochiális egyház említése, miként korábban csupán a pataki plébániáé, valószínűleg egyet jelentett az egész uradalom összes egyházával.

A plébániatemplom a város közepén, a piacon állt, kb. a mai plébániatemplom helyén, azonban a mostani templomtól eltérően szentélye valószínűleg kelet felé nézett. Az itteni klerikusok ellátását szolgálták a templomban levő oltárokhoz – ezek egy része valószínűleg kápolna volt – tartozó javadalmak. 1411-ben biztosan több pap szolgált Újhelyen, 1468-ban pedig már két oltárigazgatóról tudunk. A plébánia ismert középkori oltárai említéseik éve szerint így következnek: Zsófia (1468), Szentháromság (1468), angyalok (1506), minden-szentek (1526), Krisztus teste (1527).⁶¹ A plébános háza a templom közelében volt, ugyanott, ahol ma is áll a parókia. 1468-ban – miként az ország más részein is – a plébános házának tornácán folyt egy szentszéki per, itt állították ki az erről készült közjegyzői oklevelet is.⁶² 1479-ben több újhelyi káplán szolgált a plébános mellett, 1477-ben említik először az itteni iskolamestert, 1500-ban két újhelyi pap iratkozott be a római Szentlélek társulatba.⁶³ Az oltárigazgatóknak saját házuk volt, amihez szőlők, szántók, kaszálók tartoztak, ezeket az 1550-es években szekularizálta Perényi Gábor. Megvárta, hogy az oltárigazgatók meghaljanak, ezután a földesúrra visszaszállott jószágának nyilvánította a javadalmakat és az egykori papi kiváltságok fenntartásával együtt familiárisainak adta. Más oltárjavadalmak mellett így adományozott el többek között 1559-ben egy, a Krisztus teste oltár igazgatójának halálával megüresedett szőlőt.⁶⁴

Oltárjavadalomnak nevezzük azokat az ingó és ingatlan vagyonokat, amelyekből egy oltár felállítását és az ott végzendő szolgálatot finanszírozták. Az ország északi területein, ott ahol már nem lehet szőlőművelést folytatni, fekvő városok az újkor hajnalán a Hegyaljáról, részben a hozzájuk közel eső Újhelyről szereztek be a bort. Bártfa és Újhely kapcsolatai különösen jelentősek voltak. A bártfaiak kezdetben csak bort vettek a Sátor-hegy alján fekvő városból, később szőlőket is vásároltak.⁶⁵

Az Újhelyen szőlőt műveltető bártfai polgárok 1506-ban a plébániatemplomban az angyalok tiszteletére szentelt oltárt emeltettek. Fennmaradt az oltár alapítólevele, ennek segítségével általában is rekonstruálhatjuk az oltárjavadalmak alapítását. A bártfaiak – minden bizonnyal többszöri előzetes megbeszélés után – küldöttséget indítottak az újhelyi városi tanácshoz, és előadták tervüket az oltár alapításáról. A tanács elfogadta az ötletet, és hozzájárult az oltár alapításához. A bártfaiak három olyan újhelyi szőlőt ajánlottak fel az oltár fenntartására, amelyet korábban bártfai polgárok birtokoltak. Az alapítványt az újhelyi tanács két további szőlővel egészítette ki, ezek egyike egy meghalt papé, másika pedig egy özvegyasszonyé volt. Nem tudjuk, hogy e szőlőket a két város tanácsa hogyan szerezte meg tulajdonosaiktól, elképzelhető, hogy egykori birtokosaik eleve e kegyes célra adományozták őket. Az oklevél kiállításakor volt már az oltárnak papja, azaz

⁵⁹ A kérvény az összes egyházat az egri egyházmegyében fekvőnek nevezte: „ecclesias B. Marie V., S. Agathe, S. Michaelis, S. Nicolai, S. Johannis, S. Dominici de Pathak, S. Egidii, S. Emerici et S. Marie V. de Wyhel, S. Nicolai in Sina, S. Georgii de Poron omnes Agr. D. in suis possessionibus sitas et a suis maioribus fundatas” – Lukács I. 49.

⁶⁰ „necnon medietatis iurium patronatarum ecclesiarum parochialium in dictis opidi Wyhel et Pathak fundatarum” – DF 211 210. Az oklevél nagy jelentőségű Patak korai története szempontjából, felsorolja ugyanis a Pálóciák összes pataki kúriáját, azonban számos helyen nagyon fakult, fényképen kiolvashatatlan.

⁶¹ Vires ecclesiasticos – írta egy 1411-es oklevél. Károlyi I. 577. Az oltárok említései: DL 8797.; *Tóth Krisztina*: Sátoraljaújhely középkori történetére vonatkozó oklevelek Széphalom 15 (2005) (a továbbiakban: *Tóth*: Sátoraljaújhely) 21. sz.; DL 82 732.; Sárospatak és Újhely történelméhez 1527–1578. Közl.: *Kemény Lajos*. Adalékok Zemplén vármegye Történetéhez 16. (1901) 206–208.

⁶² „in curia seu in ambitu domus honorabilis domini Sebastiani de Wyhel plebani diocesis Strigoniensis” – 1468. DL 8797. Az ambitus a közjegyzői oklevelek kiállításának szokásos helye volt. *Csukovits Enikő*: A középkori írástudók „munkaideje”. Levéltári Közlemények 63. (1992) 12.

⁶³ „capellanorum ecclesie beati Emerici in Wyhel fundate” – DL 18 299.; „Dyonisio de Strigonio arcium liberalium [bac]halarium protunc rectore scolarium in opido Wyhel” – DL 18 005. (*Bándi*: Pálos oklevelek 74. sz.); „Simon et Georgius presbyteri de Wyleh Agriensis diocesis” – Mon. Vat. Liber confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe, 1446–1523. Series prima. Tomus quintus. Budapest 2000.² 132.

⁶⁴ MOL E 148 Neoregstrata acta (a továbbiakban: NRA 752-50., 295-41., U et C 40-35).

⁶⁵ *Gecsényi Lajos*: Bártfa város szőlőgazdálkodása 1485–1563. Agrártörténeti Szemle 8. (1966) 471.; *Uő*: Városi és polgári szőlőbirtokok és borkereskedelem a Hegyalján a XV–XVI. század fordulóján. Agrártörténeti Szemle 14. (1972) 345.; *Fügedi Erik*: A bártfai XVI. század eleji bor- és lókvitel néhány kérdése. Agrártörténeti Szemle 14. (1972) 55.

oltárigazgatója, akiről nem tudjuk, hogyan választották ki, minden bizonnyal a bártfaiak szemelték ki erre a posztra. Ők jelentették be ugyanis azt, hogy ennek az oltárigazgatónak halála után kit jelölnek a tisztségre. Az újhelyi tanács előírta a jelenlegi oltárigazgatónak, hogy a mindenkori újhelyi plébánosnak engedelmessédjék, továbbá, hogy együtt lakjon a többi oltárigazgatóval. Hozzájárultak ahhoz, hogy halála után Bártfa városa az oltárigazgatói tisztséget annak adományozza, akinek akarja, ám ezt csak az újhelyi plébános és a városi tanács jóváhagyásával tehessek. A jövődöbéli oltárigazgató is engedelmességgel tartozott az újhelyi plébánosnak, akivel ünnepnapokon és azok nyolcadán, továbbá minden vasárnap együtt misézett, továbbá minden olyan egyházi szolgálatot el kellett látnia, amire felkérték.⁶⁶ A városnak tehát kisebb ügyekben a középkor végén is volt beleszólása a plébánia ügyeibe. A városi tanács a plébániával kapcsolatos ügyei elintézésével gondnokokat, korabeli magyar szóval egyházfikat (*vitricus*) bízott meg. Először 1509-ben említik őket, akkor hárman voltak, és a templom építésével kapcsolatos pénzügyi teendőket látták el.⁶⁷ Bizonyára a bártfai oltáralapítványt is a templom ekkori építése vagy átépítése tette szükségessé.

A vilhelmita–ágostonos kolostor

A város alapításával közel egy időben két szerzetesközösség jött létre Újhely területén: a pálos és a vilhelmita (később ágostonos) remeték rendje. E rendházak a 13. században renddé szerveződő magyarországi remeteközösségek földrajzilag jól körülhatárolható, az egri püspökség területén kialakult csoportjához tartoztak.⁶⁸ Az újhelyi remete rendházak létrejötte nem spontán szerveződés eredménye volt. A középkori pálos rendi hagyományt megörökítő Varsányi István pálos költő szerint a rend története azzal kezdődött, hogy a remeték barlangjaikat elhagyván (*specubus relictis*) kolostori életet kezdtek élni (*caeperuntque simul claustralem ducere vitam*).⁶⁹ A rendi fegyelem alatt élő szerzetes szemében a szabályozatlan, barlanglakó remeteélet olyan előtörténet volt, amit még idealizálni sem akart. Számára a rend története a kolostorok létrejöttével kezdődött, a kolostori létet megelőző remeték világából csak a sivatagi remeték, Remete Szent Pál, Remete Szent Antal és Szent Jeromos távoli múltba vesző és kanonizált élettörténete volt érdekes. A két újhelyi rendház története sem a zempléni hegyek rengetegébe elvonult remeték összegyűjtésével kezdődött, hanem jól végiggondolt terv szerint kiválasztott alapítással.

Az újhelyi vilhelmitákat először egy 1324-es oklevél említi, amelyik Szent Ágoston rendjének itt élő vilhelmita testvéreiről beszél, egyben ez az első adat, amelyik a Szent István kolostorra vonatkozik.⁷⁰ Ez az egyetlen forrás, ami vilhelmitáknak nevezi a kolostor lakóit, a későbbiekben mindig ágostonosoknak mondták őket. Az 1324-es oklevél megfogalmazása az eltűnőben levő vilhelmita hagyományt tükrözte: a vilhelmiták valójában akkor már ágostonosok voltak.

A vilhelmita rendnek Magyarországon a 13. században több rendháza volt. A későbbi magyar ágostonosok jelentős része – bizonyára jóval többen annál, mint ahány ágostonos rendház vilhelmita múltjának említése fennmaradt – közülük került ki. A vilhelmitákat és négy másik remeteközösséget 1256-ban IV. Sándor pápa egyesítette a Szent Ágoston remetéinek rendje, egyszerűen ágostonos remeték (rövidítve: OESA) vagy csak

⁶⁶ DF 216 809. (Tóth: Sátoraljaújhely 21. sz.)

⁶⁷ DL 21 935. (Bándi: Pálos oklevelek 88. sz.) Az egyházgondnokokra: *Kubinyi András*: Plébánosválasztás és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon. In: *Uő*: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp. 1999. 282. és *Gulyás*: Mezővárosi önkormányzat 33., 169., 171., 175. 1497-ben Ó- és Újmiskolc tanácsa és a két plébánia egyházgondnokai adtak ki közös oklevelet. *Gyulai Éva*: Óváros és Újváros a középkori Miskolcon – A kétközpontú városok topográfiájához. (Megjelenés alatt.)

⁶⁸ *Hervay L. Ferenc*: A pálos rend elterjedése a középkori Magyarországon. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Bp. 1984. (a továbbiakban: *Hervay*: Pálos rend) 167.; *F. Romhányi Beatrix*: Ágostonrendi remeték a középkori Magyarországon. Aetas 20. (2005) (a továbbiakban: *Romhányi*: Ágostonrendi remeték) 99.

⁶⁹ *Gregorius Gyöngyösy*: Vitae fratrum eremitarum ordinis sancti Pauli primi eremitae ed. Franciscus L. Hervay Bp. 1988. (a továbbiakban: Gyöngyösy) 9.c.

⁷⁰ „priorem et fratres Gillermicas ordinis sancti Augustini de eadem” – AO II. 157.

ágostonos név alatt.⁷¹ Az uniós bulla csak féleredményt hozott, kibocsátása után pár évvel néhány országban a bencés regulát követő vilhelmiták kiváltak az ágostonosok közül, és megtartották függetlenségüket.⁷² A magyar vilhelmita rendházakban azonban tudomásul vették az egyesítést, ami számukra úgysem jelenthetett mást, mint pusztá névcserét.⁷³ Egy ideig megtartották egykori nevüket és valószínűleg saját szokásaikat is. A vilhelmiták, akárcsak a későbbi ágostonosok, csak nevükben voltak remeterend, valójában a koldulórendek között tartjuk számon őket.⁷⁴

A középkori Patak és Újhely központja kb. 13 kilométerre feküdt egymástól. Újhely alapításakor Patakon már éltek koldulórendi barátok, ferencesek és domonkosok. Az 1261-es alapítólevél az ő feladatukká tette, hogy a várba menekült városiak és a várnagy vitájában tanúbizonyságot tegyenek. Rendházaik érdekét sértette volna, ha Újhelyen is ferencesek vagy domonkosok telepedtek volna le, ezért Újhely alapítói más rendet kerestek, hogy a város vallásos igényeit kielégítsék. Mivel Magyarországon a karmelitáknak csak néhány kolostoruk volt, ezért a választás nem eshetett másra, mint az ágostonosokra, helyesebben azokra a vilhelmitákra, akik ekkortájt csatlakoztak az ágostonosokhoz. Korántsem kell tehát azt feltételeznünk, hogy azért mert a 14. század első évtizedeiben még élt az újhelyi rendházban a vilhelmita múlt emléke, ezért a Szent István rendház első lakói 1256 – az ágostonos unió – és 1261 – a városi alapítólevél kelte – előtt már Újhelyre telepedtek volna. A városalapítás, a betelepítés és az építés hosszú, több éves folyamat, aminek csak része a városprivilegium megszerzése. A városi kiváltságlevél kiállítása ebben a folyamatban sem kezdő-, sem végpont nem lehetett. Az 1261-es alapítólevél még egy épülőfélben levő városról beszél, ezért nehezen képzelhető el, hogy a vilhelmiták már legalább öt évvel korábban, azaz még az uniós bulla kibocsátása előtt megtelepedtek volna Újhelyen.

Az újhelyi ágostonosokról a város mellett élő pálosokhoz képest jóval kevesebbet tudunk. Úgy tűntek el a város életéből, hogy csak kevés nyomot hagytak maguk után: a levéltáruk elpusztult, a reformáció után nem tértek vissza. A rájuk vonatkozó néhány forrás részben a pálos kolostor levéltárának, részben azoknak a földesuraknak köszönheti létét, akik kolostoruk feloszlata után elfoglalták javaikat.

A vilhelmita kolostor csaknem teljesen bizonyosan királyi alapítású volt. 1325-ben említették először a rendház védőszentjét, Szent István királyt.⁷⁵ Templomuk vagy eredetileg is kettős titulusú volt, vagy idővel vette fel a királyszent mellé a Boldogasszony titulust: 1358-ban csak Boldogasszony kolostornak nevezték, 1418-ban a Perényiek a Boldogasszony patrocínium nevére kértek az ágostonosok számára búcsúengedélyt, 1468-ban említették először kettős titulusát.⁷⁶ 1514-ben a keresztesek feldúlták rendházukat, és a parasztháborúk szokásos kísérőjelenségeként okleveleik egy részét megsemmisítették, 1527-ben János király ezért megerősítette őket egy halastavuk birtokában.⁷⁷ A reformáció kezdetén, régebbi kolostorjegyzékek alapján, valamikor 1540 és 1551 között állították össze azt az ágostonos kolostorjegyzéket, amiben az egri *districtus* kolostorai között szerepelt. Ekkor talán még lehetett némi rendi élet a falai között. Ugyanez a kolostorjegyzék a szepesi *districtus* rendházairól már azt jegyezte fel, hogy 1540-ben a „lutheránusok kezén” voltak, azaz megszüntették őket.⁷⁸ A szerzetesi élet Perényi Gábor földesurasága alatt szűnt meg, a kolostor birtokait a

71 Bullarium Ordinis Eremitarum S. Augustini 1186–1256. Hrsg. *Benignus von Luijk*. Wuerzburg, 1964. 163.

72 *P.B.B.*: De guilelmitis nonnulla scitu digna. *Analecta Augustiniana* 1. (1905) 289–293; *Kaspar Elm*: Beiträge zur Geschichte des Wilhelmitenordens (Münstersche Forschungen 14.) Köln, Graz 1962.; *Uő*: Der Wilhelmitenorden. Eine geistliche Gemeinschaft zwischen Eremitenleben, Mönchtum und Mendikantenarmut in *Uő*: Vitasfratrum. Beiträge zur Geschichte der Eremiten- und Mendikantenorden des zwölften und dreizehnten Jahrhunderts. Festgabe zum 65. Geburtstag Hrsg. Dieter Berg (Saxonia Franciscana 5.) Berlin 1994. 55–66.

73 Fejér IV/3. 347.

74 *Kosztai László*: Vilhelmita remeték. In: *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század) Főszerk.: Kristó Gyula, szerk. Engel Pál és Makk Ferenc. Bp. 1994. 730.

75 „fratrem Dominicum priorem de Hyhel ordinis heremitarum sancti Augustini ecclesie sancti regis Stephani” – AO II. 201.

76 „fratre Gregorio nunc priore domus seu claustru beati Virginis de Vyhel” – Zichy III. 131.; „fratris Georgii protunc conventus ecclesiarum sancti regis Stephani et beate Marie virginis in dicta Wyhel prioris ordinis heremitarum sancti Augustini” – DL 8797. (*Bándi*: Pálos oklevelek 65. sz.)

77 *Monumenta rusticorum in Hungariam rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit Antonius Nagy Fekete*. Ediderunt Victor Kenéz et Ladislaus Solymosi atque in volumen redigit *Geisa Érszegi*. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 12.) Bp., 1979. 542.

78 „Vhihel in districtu Agriensi” – *P.E.E.*: *Catalogus conventuum O.E.S. Augustini tempore prioris generalis Hieronymi Seripandi* (a.1539–1551) *Analecta Augustiniana* 6. (1915) 68.

lutheri hitvallásra tért báró foglalta el.⁷⁹ Az évtizedek óta megszűnt újhelyi kolostort a nagyszombati zsinat 1629-es határozatainak függelékében helytelenül a premontrei és az ágostonos kanonokok rendházai között tüntették fel.⁸⁰

Többek közt volt egy malmuk a Ronyván, ami miatt hosszú pert folytattak a pálosokkal. Ez a malom, fekvéséből következően, azonos a reformáció után a város tulajdonába került malommal, ami egészen a 19. századig a későbbi Malom (ma Munkácsi) utca végén működött.⁸¹ 1334-ben a pálos és az ágostonos rendház számára közösen tett adományt az uradalom akkori földesura, Babonics István, aki a Kassató – ez a mai Kacsató – a Bodrog melletti Long-erdőben – nevű halastavat és a mellette fekvő rétet adta a szerzeteseknek.⁸² Mint minden újhelyi egyháznak, természetesen az ágostonosoknak is voltak szőleik. Többek közt övék volt az Újhely és Patak határán fekvő Oremus szőlő, ami egykori szerzetes birtokosaitól kapta nevét, és a reformáció után az uradalomé lett.⁸³ A középkor végén egy egész utca vagy utcarészlet volt az ágostonosok birtokában. 1567-ben az egykori ágostonos jobbágyokat még külön írták össze a város urbáriumában. Ekkor 13 családfőről jegyezték fel, hogy az ágostonosok jobbágyai voltak, közülük ketten egy-egy egész, tizenegyen fél-fél telket mondhattak magukénak, rajtuk kívül még két régóta lakatlan fél telek volt egykoron a kolostor birtokában. Összehasonlításképpen: a város uradalmi részén ekkor 271 családfőt találtak az urbárium készítői. Három évvel később újabb urbáriumot állítottak össze a kamara tisztviselői. Az egykori ágostonos jobbágyokat ekkor írták össze utoljára a többiektől elkülönítve, ekkor hét családfőt számoltak össze. Az ágostonos telkeket 1570 előtt rövid ideig egy bizonyos Nagy Balázs birtokolta, eleinte Perényi Gábor, majd a kamara kegyelméből. Az ágostonos jószágok lefoglalása után két évtizeddel azért volt szükség a kolostor egykori jobbágyainak külön összeírására, mert az ágostonos jobbágyok minden bizonnyal némileg más szokások szerint teljesítették úrbéri kötelezettségeiket, azaz másként adóztak földesuruknak, mint az uradalmiak. Az ágostonos jobbágyoknak külön bírójuk volt, őt 1499-ből ismerjük.⁸⁴ A Perényi Gábor által elfoglalt ágostonos utca (*vicus, platea*) adott helyet valószínűleg a kolostornak és a templomnak. Az azonban korántsem bizonyos – egyetlen forrás sem utal rá –, hogy az ágostonos jobbágyok ott éltek volna, ők lakhattak szétszórva a város különböző utcáiban is. A kolostor sorsát János Zsigmond 1566-os magyarországi hadjárata pecsételte meg, akinek a seregét kísérő krími tatár hadak feldúlták a pataki uradalmat, Újhely nagy részét – köztük a kolostort is – elhamvasztották, a lakók egy részét elhurcolták.

Az 1650-es évek második felében állítottak össze egy datálatlan, többszörösen átdolgozott jegyzéket az újhelyi ágostonosok és a pataki klarisszák egykori jószágairól. Ez az egyetlen forrás, amiből megismerhetjük az újhelyi ágostonos kolostor helyét. Jó száz évvel a pataki uradalom reformációja után úgy emlékeztek, hogy az Alsó- és Felső-, avagy Nagy- és Kistoronyán, továbbá Csernahón levő szőlőhegyek egyik fele egykoron az ágostonosoké, másik fele a sárospataki klarisszáké volt, amiből az ágostonosok része az újhelyi monostorhoz tartozott. Ebben kúriában most – folytatta a Lorántffy Zsuzsanna korában keletkezett irat –

⁷⁹ Szűcs Jenő: Sárospatak reformációjának kezdetei. A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 2. (1981) 7–56.; Uő: Még egyszer a sárospataki protestáns iskola kezdeteiről: az 1531-es évszám eredete. A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 3. (1983) 142–164.

⁸⁰ Nomina prepositorum regularium Premonstratensium et S. Augustini... de Ujhely canonicorum regularium. – Decreta synodi 86. Az ágostonos remete rendházak közül ennek megfelelően hiányzik Újhely. uo. 128.

⁸¹ AO II. 157., AO II. 201., AO IV. 65., DL 8797. (Bándi: Pálos oklevelek 65. sz.)

⁸² AO III. 92.

⁸³ „Fratres ordinis Augustini in clastro eorum in oppido eorum degentes habuerunt unam quandam vineam Oremus vocatam, quam similiter idem dominus Gabriel Pereny ad hanc ipsam arcem Pathak pro se occupavit, que et nunc ad eandem arcem possidetur. ...Vineas habebant tres, unam Warallya, alteram Oremus, tertiam Zaarhegy vocatam, quarum primam ex collatione domini Pereny relicta Michaelis Soklyos, alteram ad arcem, tertiam Andreas Chychyry ex eiusdem Pereny collatione tenent.” – U et C 40-35.

⁸⁴ „Thoma Hegedews iudice fratrui heremite(!) Sancti Agustini de eadem Wyhel” – DF 211 210.; „bona monasterii ordinis fratrui beati Augustini per eundem [Perényi Gábor] diruti in oppido Wyhel existentis cum uno vico aut platea, vineis, pratis, molendinis ceterisque suis pertinentiis” – A Perényi Gábor által Sárospatakon, Terebesen, Darnón, Újhelyben, Nagytoronyán, Tolcsván, Helmecezen elfoglalt monostorok és egyházi javak jegyzéke 1567-ik évből. Adatok az egri egyházmegye történelméhez 2. (1887) 549.; „Monachi Augustiniani habent combustum et defectum monasterium in eodem oppido Wyhel. Ad claustrum pertinentes terrae arabiles sunt circiter centum divisae inter colonos.” – U et C 40-35.; „monasterium Augustinianorum coloni, quos antea Nagy Balas possedit, nunc in rationem caesaris occuparunt” – U et C 95-22.

épített magának a fejedelemasszony palotát. Újhelyen az apácáknak volt egy monostoruk, amihez a teljes Alsó, vagy másképpen Alvég nevű utca tartozott, ahol ispotályt emeltek. Mindezek a jószágok a feljegyzés készítésekor a fejedelemasszony kezén voltak.⁸⁵

A feljegyzés jó néhány tévedést tartalmaz: néhol nem kell szó szerint érteni, néhol pedig összeállítói felcserélték a pataki és az újhelyi jószágokat. Az említett falvak összes szőleje természetesen nem volt a két rendházé, hanem csak azokra gondoltak a jegyzék készítői, amelyek a 17. század közepén e favak területén az uradalom birtokában voltak. Az újhelyi ispotály a kora újkorban valóban az Alvég vagy Pataki utcában – vagy ahogy egy idő után nevezték: a Borsiszeren – állt, Újhelyen azonban sohasem volt klarissza kolostor. Azt azonban pontosan tudhatták az irat készítői, hogy Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony az ágostonos kolostor helyére építette 1654-ben az újhelyi kastélyt.⁸⁶ Urai nem sokáig használták az épületet eredeti rendeltetése szerint. Az 1670-es évek kuruc háborúiban megsérült kastély évszázadokig uradalmi gazdasági épület volt, és csak a 19. század végén bontották le. Talán még a kolostor egykori haltartó gödre lehetett a kastély udvarán levő, az építkezéskor felújított „halastó”.⁸⁷ A kastély a korabeli vásártér közelében, a mai Tompa utcában állt. Itt, a középkori város lakott részének szélén, egyben legmagasabb pontján, állhatott az ágostonos templom és rendház.

A pálos kolostor

A város legrégebbi egyháza valószínűleg a Szent Egyed kolostor volt. A plébánia és az ágostonos kolostor múltját csak a városalapításig tudjuk visszavezetni, a Szent Egyed remeteklástrom alapítása azonban némileg megelőzhette ezeket. 1312-ben a rozgonyi csata után Károly király Patakra tért vissza, és ott töltötte a nyár egy részét.⁸⁸ A győztes ütközet utáni engedékeny hangulatot kihasználva ott jelentek meg előtte a Szent Egyed kolostor remetéi, akik azt kérték a királytól, hogy erősítse meg őket eddig szerzett birtokaikban. A kolostor jószágai kétféle módon gyarapodtak: Béla, István és András királyoktól adományba kaptak malmokat és földeket, az újhelyi népektől pedig földeket vagy szőlőket vásároltak vagy kaptak adományba.⁸⁹ A malmok többes száma megtevesztő, ekkortájt a kolostornak csak egyetlen malma volt a Ronyván, a kolostor alatt, ugyanott, ahol évszázadokon keresztül állt a pálos malom. Az adományozó királyok között az elsőként a városalapító István herceg apja, IV. Béla szerepelt. A későbbi rendi hagyomány ennek az oklevélnek az alapján már egyértelműen IV. Bélát tette meg a kolostor alapítójának.⁹⁰

A Szent Egyed kolostor remetéinek első említése 1281-ből származik. Forrásáról, mint a város exempt jogának első említéséről, már esett szó. Az évekig Magyarországon tevékenykedő Fülöp pápai legátus néhány nappal Magyarországról távozta után megerősítette a sátoraljai remeték számára a királyok és a hívők által tett adományokat. A remeték kérése és a legátus rendelkezése mögött bizonyára valamilyen jogvita rejlett. Ezt az oklevelet egy jó évtized múlva, 1293-ban Lodomér esztergomi érsekkel írtatták át és erősítették meg. A legátus bulláját az újhelyi kolostor egyik remetéje (*frater lohannes heremita claustris de Vyhel*) vitte el az érseki

⁸⁵ „In comitatu Zempliniensi est promontorium vinorum ad Also et Felső Toronya, seu Nagy et Kis Toronya pertinens, item Alsó Csernahó. Horum trium pagorum medietas fuit olim Augustinianorum. Altera media pars erat monialium S. Clarae in Sarospatak degentium. Bona autem seu pars bonorum Augustiniorum pertinebat ad monasterium Ujheliensem in eodem comitatu Zempliniensi existens, Sator Alya Ujhely appellatum. In curia hac nunc principissa aedificavit sibi aulam etc. In eodem Ujhely erat monasterium monialium [utólag betoldva, majd áthúzva: Clare], ad quod una integra platea Also utza, seu Alvég appellata pertinebat, ubi si forte est erectum hospitale. Haec omnia bona possidentur nunc a principissa ...” – MOL E 190. Archivum familiae Rákóczi 4. t. 1. sz.

⁸⁶ Déthsy Mihály: Az építető Lorántffy Zsuzsanna. In: Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. Szerk.: Tamás Edit. Sárospatak, 2000. II. 15.

⁸⁷ A kastély 1688-as leírásában: „penes castellum una piscina muro exstructa, pronunc vacua” – U et C 36-25.

⁸⁸ Engel: I. Károly 136.

⁸⁹ AO I. 263.

⁹⁰ Gyöngyösy 3.c.

székhelyre.⁹¹ Az 1281-es és 1293-as oklevelek nem említik sem a kolostor titulását, sem pedig a remeték rendi hovatartozását, azonban egészen biztosan a Szent Egyed kolostorra vonatkoznak, mert a kolostor levéltárában maradtak fenn. Egy 1307-ben kelt oklevélben szólnak először a kolostor védőszentjéről, Szent Egyedről, ekkor hallunk először a kolostor perjeléről is. 1324-ben egy pápai oklevél említi először a Szent Egyed kolostor rendi hovatartozását, Szent Ágoston rendjén élőknek írták őket. Ez az elnevezés más pálos rendházak esetében is előfordult, hiszen a renddé szervezett pálosok – miként a remeterendek általában – az ágostoni regulát kapták meg. A kolostor Szent Egyed titulusa és a bulla provenienciája kétségtelenné teszi, hogy nem az ágostonos kolostor részére állították ki az oklevelet. 1325-ben nevezték őket először pálosoknak.⁹² Ugyanezek a források egyértelműen megállapították, hogy a kolostor az egri püspökség területén fekszik és a püspök fennhatósága alá tartozik. Lehetséges, hogy a Szent Egyed kolostor lakói a 13. század végén – kihasználva a város kivételezett helyzetét – megpróbálkoztak az exempt jogállás megszerzésével, erről a pápai legátust meg tudták győzni, az esztergomi érsek pedig felkarolta e törekvésüket, a pálos rendbe való sorolásuk után azonban tudomásul vették, hogy rájuk ugyanazok a szabályok vonatkoznak, mint a többi hasonló rendházra. A Szent Egyed kolostor közössége tehát a pálos rend alapítása előtt évtizedekkel korábban megalakult, és csak akkor lettek pálosok, amikor az egész országban megszervezték a rendet.

A 14. század végétől kezdve az újhelyi kolostor három közeli pálos kolostorral együtt egy körzetet (*vicaria*) alkotott, aminek élén az újhelyi vikárius állt.⁹³ 1434 előtt a templomot átépítették, újrászentelésekor két védőszent oltalma alá helyezték. Megtartották a régi Szent Egyed patrocíniumot, melléje azonban felvették a szeplőtelen Szűz Máriát is. E kettős titulus alatt 1434-ben említették először a templomot, ekkor jegyezték fel róla azt is, hogy újonnan építették.⁹⁴ Az új templom oltárára is Szűz Mária került.⁹⁵ Ezután a város mindkét szerzetes rendháza két védőszent oltalma alatt állt. Bár az ágostonosok templomának egyik patrocíniuma is Boldogasszony volt – ráadásul az régebb óta, talán már alapításától fogva viselte e titulust – a középkor végi Újhelyen a pálos templom lett a Boldogasszony egyház. A mindennapi szóhasználat az ágostonosok templomának Boldogasszony elnevezését elhagyta, a pálos templom esetében pedig csak a Boldogasszony titulust használta. Először egy 1465-ben kelt városi oklevél említi csupán e patrocíniumot. Az Újhelyen élők évszázadokon keresztül mindent fent fekvőnek mondtak, ami északon volt, és lentinek vagy alsónak azt, ami attól délre feküdt. Így alakultak ki a város főutcájának nevei is, az Alvégi és a Felvégi utca. Ugyanezt a kifejezést használták a két kolostor megkülönböztetésére. Hiába állt az ágostonos rendház a város fölött, jóval magasabban, mint a Ronyva mellett fekvő pálos kolostor, mivel a pálos egyház északabbra feküdt az ágostonosnál, ezért ezt hívták felsőbb egyháznak.⁹⁶ Miután a pálos templom elnyerte második titulását, a kettős patrocíniumot többnyire már csak a szentszéki perek hivatalos szóhasználatához ragaszkodó egyházjogászai használták, a városi oklevelekben általában megelégedtek a Boldogasszonnyal. 1469 körül és 1515-ben a templomot és a rendházat

⁹¹ HOkI 92., 135.

⁹² „filiis priori et conventui monasterii Sancti Egidii de Vyel per priorem soliti gubernari ordinis sancti Augustini Agriensis diocesis” – AO II. 123.; „religiosum virum fratrem Stephanum priorem tunc ecclesie sancti Egidii de Wyhel ordinis heremitarum, sancti Pauli primi heremite et suum conventum ... prioris de cella sancti Egidii” – AO II. 201. A pálosok hivatalos neve: ordo sancti Pauli primi heremitae sub regula divi Augustini degentes. Erre és az ágostonos név használatára: Gyöngyösi 11.c. Ezt a hosszú nevet a mindennapi írásos gyakorlatban csak ritkán használták. A névhasználatból később félreértés is keletkezett. Egy csúnya írású írnok által 1426-ban kiállított újhelyi oklevél szövegezése szerint az ágostonos remeték (*fratres heremitarum ordinis sancti Augustini*) által tett bevallásról készült, tartalmából azonban azonnal kiderül, hogy valójában a pálosok jelentek meg a város előtt. DL 11 888. (Bándi: Pálos oklevelek 51. sz.) A pálos név kezdeteire: *Hervay L. Levente*: A pálos rend eredete In: *Decus solitudinis*. Pálos évszázadok. szerk. Sarbak Gábor Bp. 2007. 62.

⁹³ *Hervay*: A pálos rend 168.; A vikáriust először 1393-ban kelt oklevelek említik. „Iacobus et Michaelis ordinis sancti Pauli primi heremite de clauastro beati Egidii de Wyhel in suis ac vicarii et omnium fratrum eiusdem loci personis” – DL 7648. (Bándi: Pálos oklevelek 32. sz.); „vicarius ecclesie beati Egidii de Vyhel” – DL 7887. (Bándi: Pálos oklevelek 33–34. sz.)

⁹⁴ „in clauastro beati Egidii ... in Wyhel fundate ad honorem intemerate et sanctissime Dei genitricis virginis Marie gloriosissime, cuius in honorem ipsa ecclesia de novo dinoscitur fabricasse” – DL 12 586. (Bándi: Pálos oklevelek 55. sz.) A kettős titulus más említései 1468-ból: „conventus ecclesiarum sancti Egidii et intemerate virginis Marie de Wyhel” – DL 12 586. és 1469-ből: „pro clauastro seu ecclesia ad laudem et honorem intemerate virginis Marie et beati Egidii confessoris prope dictum opidum Wyhel fundato” – DL 16 933. (Bándi: Pálos oklevelek 65., 66. sz.)

⁹⁵ „ad altare beate Virginis claustrum videlicet heremitarum, quod altare ipse Gregorius Chicos construi fecerat.” – DL 14 317. (Bándi: Pálos oklevelek 58. sz.)

⁹⁶ 1457: „religiosi fratres ordinis sancti Pauli primi heremite in clauastro superiori(!) Wyhel degentes” – DL 14 453. (Bándi: Pálos oklevelek 62. sz.); 1465: „claustrum seu ecclesiam beate Virginis ipsorum heremitarum” – DL 16 163. (Bándi: Pálos oklevelek 63. sz.)

útból átépítették. 1515-ben a pataki plébános élete tartamára elengedte a kolostor által neki fizetendő bor-és gabonatzedeket.⁹⁷ Az 1515-ös újjáépítés talán kapcsolatban állott a keresztesek már említett dúlásával, ami a pálos kolostort sem kerülte el. 1471-ben egyike volt az ország tíz legjelentősebb pálos kolostorának, amelyek búcsúengedélyt kaptak.⁹⁸ Gyöngyösi Gergely pálos rendtörténetében többször említi az újhelyi kolostort.⁹⁹ A mohácsi csatába induló Pálóci Antal a kolostor felújítására hagyott 50 forintot. Itt őrizték Szent Pál egyik ereklyéjét. Az utolsó Pálóci ékköves aranygyűrűjét hagyta arra a célra, hogy a szent ujját azzal díszítsék.¹⁰⁰ A templom két középkori kápolnáját ismerjük. A Szent Egyed kápolnáról Gyöngyösi Gergely művében olvashatunk, egy 1515-ben kelt oklevélben pedig a tizenegyezer szűz tiszteletére emelt kápolnát említik.¹⁰¹ A pálosok a világiak számára testvérületet, konfraternitást hoztak létre. Az újhelyi perjel ajánlására vették fel 1448-ban a testvérületbe Csicseri Zsigmond újhelyi várnagyot feleségével és gyermekeivel együtt. Tagja volt az a Csikós Gergely nevű polgár is, aki az újonnan épített templom Boldogasszony oltárát készítette. A konfraternitásbeli tagság tette lehetővé számára, hogy megvásárolhatott egy olyan malomrészt, aminek a pálosokra kellett volna szállnia.¹⁰²

A kolostor birtokügyeit épségben maradt levéltárának köszönhetően nagyon jól ismerjük.¹⁰³ 1307-ből származik az első ismert, a kolostor javára tett adomány. Egy gyermektelen városbeli házaspár hagyta a kolostorra szőlejét azzal a feltétellel, hogy amíg valamelyikük él, addig ők birtokolják, művelik és élék gyümölcsseit. A szőlő új ültetés volt, ezért a szokásjog szerint az adományozók rokonai nem örökölték kötelezően, a házaspár szabadon rendelkezhetett róla. E feltételek később rendszeresen visszatérő fordulatai lettek a pálosoknak tett adományoknak.¹⁰⁴ 1310-ben a pataki plébános az elődei által is gyakorolt régi szokásnak nevezte, hogy a Ronyván túli tizedekből 70 kepe gabonát adtak a Szent Egyed kolostornak.¹⁰⁵ A kolostor a szőlőn kívül szerzett szántóföldet, malomrészt, belterületen fekvő városi telket azonban csak három alkalommal.¹⁰⁶ Az adományozás mellett a vásárlás és a csere volt a másik birtokszerzési módszer. Ritkán fordult elő, hogy a már kezükre jutott birtokaikat eladták. A pálosok célszerűen gyarapították tulajdonukat. Több szőlőhegyen szereztek szőlőket, de egy idő után úgy növelték az egy hegyen levő szőlők nagyságát, hogy a szomszédos szőlőket vásárolták meg, vagy a szomszédos szőlőtulajdonosokat vették rá arra, hogy szőlőjüket hagyják a kolostorra. Hasonlóképpen növelték egy tagban levő szántóföldjeik méreteit is. Az adományozók, az eladók, a cserébe bevont szőlő- és földtulajdonosok többsége sátoraljaújhelyi polgár volt, nemesek csak ritkán. A pataki uradalom birtokosai a 14. század elejétől kezdve csak elvétele növelték a pálosok birtokait.¹⁰⁷

Az újhelyi pálos templom és rendház egyike a legépebben fennmaradt pálos kolostoroknak. Évszázadok óta beépített területen fekszik, így régészeti kutatására nem volt lehetőség.¹⁰⁸ A Szent Egyed kolostor azonban a középkori, sőt az újkori város területén kívül állt. Helyzetét pontosan kifejezték azok a reformáció

⁹⁷ DL 22 709. (Bándi: Pálos oklevelek 89. sz.)

⁹⁸ Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára. Bp. 1902. III. 210.

⁹⁹ Gyöngyösi 30., 63. c.

¹⁰⁰ „ad reformationem claustrum fratrum heremitarum de Uihely legamus flor. quinquaginta, unum annulum majorem aureum cum lapide safyl legamus ad digitum Sancti Pauli primi heremite” – DL 82 732.

¹⁰¹ „in capella sanctarum undecim milium virginum in ambitu dicti cenobii beate Marie virginis a parte orientis existenti” – DL 22 709. (Bándi: Pálos oklevelek 89. sz.); „ad capellam sancti Egidii fundavit” – Gyöngyösi 102. c.

¹⁰² Csicseri Zsigmond felvételére: DL 31 573. (Kárfy Ödön: A Csicsery család levéltára. Történelmi Tár 1900. 66.) További adatok Csicseri Zsigmondra itt találhatók. Csikós Gergelyre: DL 14 317., 16 163. (Bándi: Pálos oklevelek 58., 63. sz.)

¹⁰³ F. Romhányi Beatrix: Pálos gazdálkodás a 15–16. században. Századok 141. (2007) 299–351.

¹⁰⁴ AO I. 129.; DL 2059. (Bándi: Pálos oklevelek 7. sz.)

¹⁰⁵ AO I. 206.

¹⁰⁶ 1367-ban részben vétel, részben adomány útján jutottak egy házhely (*fundus curie*) birtokába. DL 5550. (Bándi: Pálos oklevelek 20. sz.) 1391-ben két telket is rájuk hagytak DL 7676., 7733. (Bándi: Pálos oklevelek 29–30. sz.)

¹⁰⁷ 1375-ben fordult elő először, hogy a saját földjük szomszédságában levő földet, 1401-ben, hogy szőlőjük szomszédságában levő szőlőt szereztek meg. DL 6258., 8687. (Bándi: Pálos oklevelek 22., 39. sz.)

¹⁰⁸ Joó Tibor: Adalékok a sátoraljaújhelyi volt pálos-piarista templom, kolostor és berendezései történetéhez. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 11. (1972) 145–185.; Zoltán Bencze: Das Kloster St. Lorenz bei Buda (Budaszentlőrinc) und andere ungarische Paulinerklöster. Archeologische Untersuchungen. In: Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens Hrsg. Kaspar Elm (Berliner historische Studien 32, Ordensstudien 14.) Berlin, 2000.

előtti források, melyek többnyire Újhely melletti kolostornak nevezték. Emellett előfordult még az újhelyi kolostor elnevezés, amit a latin *de* vagy *in* előjárószóval képeztek, elvértve pedig Patak vára mellett lakóknak is nevezték az ott élő remetéket.¹⁰⁹ A kolostor körül feküdt az újkori Barátság, azaz a kolostor legrégibb belső birtoka, ami valószínűleg a középkorban is lakott volt. A Barátság szót a középkori forrásokban nem találjuk, csak miután 1640 körül visszatértek a pálosok Újhelyre, utána kezdték így nevezni a pálosok földesurasága alatt álló területet. A mai 700 éves tértől a Posta közig, a Barátság utcától a Ronyváig terjedő rész kapta ezt a nevet.¹¹⁰ E terület teljesen ki volt véve a pataki uradalomból, sőt Sátoraljaújhely város fennhatósága alól is, és egészen 1786-ig – a pálos rend feloszlásáig – önálló falunak számított. A pálosok a Bocskai-felkelés kezdetén néhány évtizedre ugyan végleg elhagyták a kolostort, azonban sem a reformációt követő évtizedekben, sem a 17. század első négy évtizedében nem hagyták feledésbe menni birtokjogaikat; a visszatelepedéskor ott folytatták életüket, ahol korábban abbahagyták. Visszatérésük ellen a pataki uradalom református földesurai – a Rákóczi-család – sem emeltek szót, tudomásul vették, hogy a pálosok újra birtokba vették, ami eddig is övék volt, a későbbiekben sem vitatták Barátság hovatartozását. Igaz ugyan, hogy a 18. században az egyházi birtokjog megítélésében változás következett be Magyarországon, de ez az újhelyi kolostor környékének birtokviszonyait nem érintette. A pálosok középkori birtokaikra tértek vissza, ugyanazon a jogon éltek azokat, mint tették azt rendtársaik évszázadokkal korábban. Elég egy pillantást vetni a város térképére, máris feltűnik, hogy a Barátság utcái nem csatlakoznak a városéhoz. Az észak felé tartó utcák egykor szekérutakban folytatódtak, a közeli két nagy városi utca felől pedig csak sikátorokon keresztül lehetett elérni a Barátságot. A kolostor környéke tehát önállóan épült ki, nem illeszkedett a város utcarendszerébe. Nem tudjuk, hogy ez az utcarendszer mikor jött létre. Lehetséges, hogy a pálos visszatelepedés előtti korban – így a középkor évszázadaiban is – csak a kolostor előtt húzódó utca volt kiépítve.

A Barátság területének eredete ugyanúgy a múlt homályába veszett, mint a Szent Egyed kolostoré. A kolostornak semmiféle adománylevele nem volt erre területre, ilyen oklevelet már a 14. század elején sem tudtak bemutatni. Elképzelhető, hogy amikor a pataki ispánság egy kis darab földjét – az újkori Barátságot – a remetéknek adták, ezt az adományt nem is foglalták írásba. Amikor 1312-ben megerősítették a régi uralkodók adományait Károly királlyal, csak általában beszéltek az adományokról, oklevelet nem mellékeltek hozzá. Az első Anjou-uralkodótól szerzett elismerő oklevelet még kétszer erősítették meg: 1328-ban másodszor is Károllyal, 1358-ban Nagy Lajossal.¹¹¹ Mindegyik megerősítésnek megvolt a sajátos oka. Az 1312-es oklevél kiállításában talán az is közrejátszott, hogy a király az ispánságot már odaadta a Baksarokonságnak. A Baksák, akik korábban királyi várnagyok voltak, jól tudták, hogy a remeték csak a szokásjog alapján tartják kezükön a birtokokat, földesúri jogaikat így könnyedén kiterjeszthették volna a Szent Egyed kolostor jószágaira is. Károly király oklevele azonban elismerte a remeték földesuraságát. Az 1328-as oklevél nem sokkal az után kelt, hogy az uradalmat Babonicsoknak adományozták, így a pálosok ezúttal is az ispánság új urával szemben akarhatták jogaikat megvédeni. Az 1358-as megerősítésre nem találunk az előzőekhez hasonló magyarázatot, talán a királyi uradalom ekkor vált királynéivá. Amikor az újkorban összeállították a Barátságra vonatkozó okleveleket, akkor csupán két adománylevelet tudtak az összeállításba bemásolni. Mindkét adomány a Ronyván túli szántóföldekre vonatkozott.¹¹²

109 1310: „prope Huihel” – AO I. 213.; 1412: „claustru beati Egidii abbatis de prope Wyhel” – DL 8786. (Bándi: Pálos oklevelek 41. sz.); 1434: „in claustru beati Egidii habitantium in Wyhel fundate” – DL 12 586. (Bándi: Pálos oklevelek 55. sz.); 1524: „de prope Wyhel” – DL 23 906. (Bándi: Pálos oklevelek 92. sz.) A további adatok: Bándi: Pálos oklevelek és Tóth: Sátoraljaújhely passim.

110 A Barátszerről nem maradt fenn külön térképi ábrázolás. Legjobb leírása az újhelyi kolostor házi naplójából, 1737-ből származik. Documenta artis Paulinorum 3. (MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai XIV) Bp. 1978. 107.

111 Mindegyik oklevélnek fennmaradt az eredeti példánya. 1312: DL 1807. (AO I. 263.); 1328: DL 2492. (AO II. 353.); 1358: DL 4710. (Bándi: Pálos oklevelek 17. sz.). Lajos király oklevelét a pálosok utóljára 1402-ben a budai káptalannal írtatták át. DL 4711. (Bándi: Pálos oklevelek 40. sz.)

112 MOL E 153 Acta Paulinorum 547-29.

A Szent Egyed kolostor különböző jogon birtokolt földeket. A királyoktól adományban nyert ősi javak – a kolostor és környéke – a kolostor földesurasa alá állott. Az utóbb szerzett földek és szőlők után a pálosoknak azonban ugyanúgy földesúri adót kellett fizetniük, mint az előző tulajdonosoknak, így szép számú szőlők után az uradalom urainak hegyvámot, azaz borkilencedet adtak. A földesúri adók pontosan jelezték, hogy melyek a királyoktól kapott, és melyek a jobbágyoktól szerzett földek, egészen addig, míg 1494-ben a Pálóci-család két nőtagja a lelkük üdvéért mondandó heti három miséért el nem engedte nekik a szőlő- és gabonakilencedeket.¹¹³

A pálos és az ágostonos kolostor között tehát jelentős különbség volt. A pálosok birtokaiknak a királyoktól kapott részén valódi földesurak voltak, amit hallgatólagosan a város és az uradalom későbbi földesurai is elismertek, a vilhelmiták vagy ágostonosok azonban ilyen korlátlan földesúri jogokkal nem rendelkezhetek, legalábbis a város földesurai ezt nem ismerték el. Nagyrészt a két kolostor birtokjogi különbsége lehetett az oka annak, hogy a reformáció alatti történelmük különbözőképpen alakult. Aligha valószínű, hogy a pálosok kevésbé vonzódtak a reformációhoz, mint az ágostonosok, ezért tudták újhelyi kolostorukat fenntartani. Valószínűbb magyarázatnak tűnik, hogy ők külön birtokon éltek, amit még a város protestáns urainak is tudomásul kellett venniük. Hiába éltek az ágostonos jobbágyok egy külön bíró – a városi bíróhoz képest feltehetőleg igencsak korlátozott – joghatósága alatt, a reformáció hívévé szegődött Perényi Gábor jogszerűen foglalta le jószágait, mert az ágostonos kolostor a város területén feküdt.

A város középkori egyháztörténetére vonatkozóan egy forrás nehezen értelmezhető. 1342-ben arról számolt be egy bírói vizsgálat, hogy a Zemplén megyei Nagymihályon hat, Patakon és Újhelyen élő szerzetes koldult.¹¹⁴ A patakiak ferencesek voltak, azt azonban nem tudjuk, hogy melyik újhelyi kolostor lakóival együtt indultak el alamizsnát gyűjteni.

A titulusok

A pálos kolostorok közül egyedül az újhelyit helyezték Szent Egyed oltalma alá. A francia földön élt remete, akiről legendája egy vadásszerencsétlenség történetét is fenntartotta, Magyarországon elsősorban a vallokokkal és németekkel betelepített helységek védőszentje. Tisztelete az egri püspökség területén a reformáció előtt viszonylag elterjedt volt: az egri székesegyházban megtartották az ünnepét, az egyházmegyében a középkorban ez volt a tizedik leggyakoribb patrocínium. A német telepesek által benépesített Gönc és Bártfa városának is Szent Egyed volt a védőszentje.¹¹⁵ Mivel azonban semmi más jel nem utal Sátoraljaújhelyen arra, hogy a város alapításában a vallonok vagy a németek részt vettek volna, és mivel a másik két egyház védőszentségének kiválasztása az alapító királyi család tagjainak akaratát tükrözte, ezért valószínű, hogy a remete rendház titulusának kiválasztására sem volt a városlakóknak befolyásuk, így a Szent Egyed titulus ezúttal nem bizonyítja a város lakóinak – vagy legalább egy részüknek – vallon vagy német eredetét. A patrocínium ötlete származhatott a pataki egyház valamelyik vallon családból származó papjától, vagy más telepített helységek példáját követték, és a hospes-jogú új lakókkal benépesíteni kezdett, de magyar nemzetiségű település-kezdemeny mellett alapított kolostornak is az idegen hospesek között szokásos Szent Egyed titulust adták.

¹¹³ DL 20 190. (Bándi: Pálos oklevelek 79. sz.)

¹¹⁴ Az erről szóló oklevél sérült. DL 85247. Kiadása szerint: „a religiosus viris fratribus maioribus minoribus(!) Ragusanensibus in civitatibus P[atak] et Wyhel commorantibus, ex quibus sex fratres, ut dicitur ... in eadem villa Nogmyhal ante populos elemosinas colligentes” – A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. Szerkeszti Nagy Gyula. Bp. 1887. I. 164. A Ragusanensibus szó azonban rossz olvasat. Tartalmilag is elképzelhetetlen, hogy raguzai szerzetesek éltek volna Patakon és Újhelyen, a korabeli magyar–raguzai kapcsolatok történetébe sem illeszthető be bármiféle magyarországi jelenlétük.

¹¹⁵ Kovács Béla: Az egri egyházmegye története 1596-ig. Eger, 1987. 60, 68, 85; Iványi Béla: Göncz szabadalmas mezőváros története Karcag, 1926. 15; Mező András: A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század) (METEM könyvek 15.) Bp. 1996. 70.

A Szent István király titulus a magyar vilhelmita kolostorok között, de az egész későbbi magyar ágostonos rendtartományban szintén egyedülálló volt.¹¹⁶ A plébániatemplom és az ágostonos kolostor védőszentjeinek kiválasztása egységes gondolat köré fűzhető. A magyar királyszentek közül apát és fiát, Szent Istvánt és Szent Imrét tették meg az újonnan alapított királyi város patrónusainak. Az ágostonos kolostor védőszentje esetében pedig nem egyszerűen a dinasztia szent ősei előtt akartak tisztelegni, hanem a városjogot adományozó István herceg védőszentjének emlékét is megörökítették. A pálos kolostor második védőszentje, a szeplőtelen Szűz kiválasztása a 15. század Mária-tiszteletében keresendő. Mária régóta tisztelt szeplőtelen fogantatása ebben az évszázadban vált a nyugati egyházban általánosan elfogadottá.¹¹⁷

Sátoraljaújhelyen a kora újkorban négy éves vásárt, azaz sokadalmat tartottak. A négy sokadalom első említése 1570-ből származik. Mivel az előző évtizedek királyi könyveiben nem találunk újhelyi vásáradományt, és egy Újhely nagyságú mezővárosban a négy éves vásár a középkor végén teljesen normálisnak mondható, ezért nagy bizonyossággal állíthatjuk, hogy mind a négy vásár középkori eredetű.¹¹⁸ E sokadalmakból csak egyet tartottak változó ünnepen, a virágvasárnapit. A másik három alkalomból kettőt egyértelműen az újhelyi templomok ünnepéhez kötöttek, az Imre-napit a plébániához, az Egyed-napit pedig a pálosokéhoz. A sarlós Boldogasszonykor rendezett vásárt nem tudjuk biztosan egyik templom ünnepével sem azonosítani, talán nem is ez vezérelte az újhelyieket, amikor vásáradományért folyamodtak, de lehet, hogy István király napja mellett ezt a Mária-ünnepet tartották az ágostonos kolostor másik ünnepének.

Egy plébánia több pappal, egy remete- és egy koldulórendi férfikolostor, mindhárom mögött elégséges anyagi erőforrások, ezek az intézmények gondoskodtak a középkor végi Sátoraljaújhely város vallásos életéről. Újhelyen nem volt apácakolostor, ebben azonban nem volt semmi rendkívüli, a magyar egyház egyik sajátossága az apácakolostorok csekély száma. A lelki gondozás valószínűleg nagyjából a plébánia papságára hárult. A pálos kolostor éppúgy beilleszkedett a város vallásos életébe, mint ahogy az ágostonos, a rá hagyott jószágok nagy számából arra következtethetünk, hogy a polgárság számára éppoly kedvelt lehetett, mint egy koldulórendi közösség. Mindhárom intézmény működésének anyagi feltételeit az alapítás korából származó jószágok, ezen kívül a plébánia esetében a tizednegyed biztosították, a későbbi gyarapodás zálogai azonban elsősorban az utóbb szerzett szőlők voltak. Ezek tették lehetővé a plébániai papság számának növelését és a kolostorok fejlődését.

¹¹⁶ F. Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Bp. 2000.; Romhányi: Ágostonrendi remeték 2005. 99.

¹¹⁷ 1439-ben a bázeli zsinat elfogadta a szeplőtelen fogantatás tanát és ünnepét, napját IV. Sixtus pápa 1477-ben felvette a római liturgia ünnepei közé. Walter Delius: Geschichte der Marienverehrung. München–Basel 1963. 192.; Donna Sivey Ellington: From sacred body to angelic soul. Understanding Mary in late medieval and early modern Europe. 2001. 54.

¹¹⁸ 1570: „in quatuor nundinis” – U et C 95-22.; 1760: „Die festivitatis 1° sunt ante dominicam Palmarum, 2. in festo visitationis B.V. Mariae 3. profesto Aegidii 4. profesto Emerici” – U et C 214-14. A helyi ünnepekhez kötött sokadalmakra lásd Weisz Boglárka: Vásárok a középkorban. Századok 144. (2010) 1408.

